

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

ПА. РУДИК

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Конспект лекцій
з *дисципліни "Українознавство"*
для студентів денної
та заочної форм навчання

Київ УДУХТ 1998

Рудик П.А. Історія української діаспори: Конспект лекцій для студентів всіх спеціальностей денної та заочної форм навчання. - К: УДУХТ, 1998 - 64 с.

пл. Рудик, д-р іст. наук

Відповідальний за випуск О.Д. Горбул, д-р іст. наук, проф.

Вступ

Діаспора - грецьке слово, що означає "розсіяння". Загальновизнане визначення - перебування значної частини народу (етнічної спільності) поза межами країни походження. Щодо українців цей термін раніше не вживався. Використовувався він стосовно давніх євреїв, розсіяння яких почалось ще у VIII ст. до н. е. Значною була діаспора християн-вірмен (з XIV ст. через переслідування сусідів-мусульман).

Українців же і осіб українського походження, які розселилися за кордоном, називали "українці в зарубіжних країнах", "зарубіжні українці", "українці на поселеннях", а також "американські українці", "канадські українці", "аргентинські українці", "бразильські українці" і т. д. Проте останнім часом (з січня 1992 р.) щодо всіх зарубіжних українців, зокрема і тих, що мешкають у республіках колишнього СРСР, почав вживатися термін "українська діаспора". Сьогодні цей термін є загальновживаним.

Українську діаспору нині поділяють на західну і східну. До західноукраїнської діаспори відносять українців, що проживають у країнах Європи, Північної та Південної Америки, Австралії. До східноукраїнської - українців країн СНД і Балтії, тобто республік колишнього СРСР.

За часів СРСР для пересічного українця західна діаспора була суцільною "білою плямою". Про її існування згадувалось дуже рідко і переважно в негативному плані. Навіть у другій половині 80-х років, коли розпочалися процеси демократизації, населення України дізнавалось про зарубіжних українців лише з журналістських дорожніх нотаток. Обмежено і кволо висвітлювалась робота Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном, створеного у 1960 р.

Сьогодні поза Україною, у 55 країнах світу, проживає майже третина українців - понад 16 млн. осіб [9].

Українці, що мешкають у західних країнах, в умовах багатоетнічного оточення зберегли у своєму середовищі українську мову, народні звичаї, культурні, мистецькі, побутові традиції - національну самобутність. Вони вносять вагомий вклад у загальний розвиток культури, науки, мистецтва, літератури як українського народу, так і народів країн, де ВОНРІ поселилися.

Зарубіжні українці є джерелом знань про Україну в країнах помешкання. Зокрема, в західних країнах знання про державу Україна, історію і культуру її народу поширює багато громадсько-політичних організацій, навчальних закладів та наукових установ, культурно-мистецьких, професійних, земляцьких, молодіжних та жіночих організацій і об'єднань, видавництв, газет та журналів української діаспори. В 1997 р. західна діаспора налічувала близько 130 українських громадських організацій, понад 60 - наукових інституцій (серед них - НТШ, "Рідна школа", Український вільний університет (Німеччина), понад 40 культурно-мистецьких організацій і об'єднань, понад 30 професійних об'єднань, в том числі Американська асоціація українознавців, Саскачеванська асоціація вчителів української мови, Світова федерація українських лікарських товариств (Чикаго), понад 20 земляцьких товариств (в т. ч. "Гуцулія", "Подолани", "Товариство полтавчан". Українська буковинська громада Нью-Йорка), близько 40 церковних утворень, майже 20 молодіжних і спортивних, понад 10 жіночих об'єднань. Крім цього, західна українська діаспора має близько 100 видавництв, друкарень і книгарень, вигукує понад 180 українських газет та журналів [19].

У переважній більшості зарубіжні українці західних країн з симпатією ставляться до перебігу суспільно-політичних процесів в Україні, схвалюють створення незалежної Української держави.

На відміну від західної українці східної діаспори досить швидко асимілювалися. У своїй масі вони відірвані від української культури, не мають можливості навчати дітей у школах з рідною мовою викладання. Проте у значній її частині також відбувається пробудження етнічної самосвідомості, зростає потяг до історичної Батьківщини. Про це свідчать результати соціологічного опитування, проведеного у 1992 р. серед українців Росії. Так, 77,8 % опитаних вважали, що Україна має прийняти всіх українців, які побажають повернутися у Вітчизну; 5,2 % збиралися найближчим часом перебратися в Україну, а 11,4 % мали намір це зробити протягом найближчих кількох років [1]. Всі вони вболівають за майбутнє Української держави, підтримують її позитивні перетворення, готові взяти участь у державотворчій роботі.

Останніми роками значно активізувалися стосунки зарубіжних українців з Україною. Зросло їх прагнення до встановлення нових, розширення і подальшого розвитку старих культурних, наукових та економічних зв'язків. Водночас із боку державних кіл України та української громадськості помітно зростає інтерес до історії та сучасного життя зарубіжних українців. Наприкінці 80-х років утворився ряд асоціацій українців, які встановили зв'язки між Україною і зарубіжними українськими групами. Нині діють Міжнародна асоціація українців, Республіканська асоціація українознавства та ін.

Здійснюється ряд заходів на державному рівні. За участю представників діаспори проводяться форуми, зустрічі, наукові конференції тощо. Так, уже стає традицією проводити Всесвітні форуми українців. Зокрема, 21-24 серпня 1992 р. у Києві відбувся перший Всесвітній форум українців, на який були запрошені делегації з зарубіжних країн загальною кількістю 500 осіб [6].

21-24 серпня 1997 р. проведено другий Всесвітній форум українців, у роботі якого взяло участь близько 450 делегатів і 400 гостей із 47 країн світу, де діють українські громади, та більше 250 делегатів і понад 1200 гостей від України. Найчисленніше були представлені українські громади Росії, США, Канади, Молдови, Румунії, Форум пройшов під девізом "У співпраці та єднанні увійдемо в XXI століття".

Була обрана Українська Всесвітня Координаційна Рада, до якої увійшло по 15 представників Західної та Східної діаспор і 15 від України. Головою УВКР обрано відомого громадського діяча І. Драча, головою секретаріату - письменника М. Слабошпицького. Делегати прийняли розгорнуту резолюцію, спрямовану на утвердження суверенної, правої української держави як рівноправного, шанованого члена світового співтовариства, подолання кризових явищ економічного й духовного життя, ствердження українства в Україні і в цілому світі [9].

Українство у світі - досить потужний фактор. Контакти з українською діаспорою сприяють створенню атмосфери довіри до України та її позитивного іміджу, активізують інвестиції в українську економіку. Кабінет Міністрів України прийняв (січень 1996 р.) Державну програму "Українська діаспора на період до 2000 року", в якій визначено і систематизовано заходи з підтримки національно-культурного відродження українських спільнот. Нині ця програма втілюється в життя. Відбувається зміна акцентів щодо української діаспори. Якщо раніше домінуючим було гасло "діаспора - Україні", то нині, - як відзначив Президент України Л. Кучма, - очевидно, нагальною є потреба зустрічного гасла "Україна - діаспорі" [32].

Виправданими формами роботи з українською діаспорою стали видання журналів, проведення конференцій, круглих столів, семі-

нарів тощо. Зокрема, у 1994 р. Міністерство України у справах національностей та міграції спільно з Міністерством культури, товариством "Україна" й Українським культурно-просвітницьким центром "Дружба" організували двотижневий семінар стажування керівників українських громад східної діаспори. У 1997 р. проведено конференції на теми "Викладання мов у діаспорі", "Етнонаціональний розвиток в Україні", круглий стіл з концепції освіти української діаспори тощо. Міністерствами і комітетами України надається українській діаспорі значна допомога у забезпеченні методичними матеріалами, посібниками, підручниками тощо.

Стали традицією зустрічі керівників України з представниками української діаспори під час візитів до зарубіжних країн. Активізується встановлення стосунків з діаспорою і з боку культурно-освітніх закладів України.

Про зростання інтересу до української діаспори свідчить вихід останнім часом значної літератури. Серед досліджень перед усім слід відзначити фундаментальну працю "Енциклопедія українознавства" в десяти томах, де належне місце відведено і західній українській діаспорі [10-15]. Готується "Енциклопедія української діаспори" в 7 томах (I - США; II - Канада; III - Південна Америка; IV - Австралія, Азія, Африка; V - Західна Європа; VI - Середньо - Східна Європа; VII - країни колишнього СРСР). Вийшов із друку IV том [16].

З метою комплексного і всебічного дослідження різних аспектів історії та сучасного життя української діаспори Інститут соціології ПАНУ та Редакція Енциклопедії Української Діаспори (США) започаткували в 1992 р. видання серії збірників "Українська діаспора" [44-53]. Нині діє Інститут досліджень діаспори.

У зв'язку з тим, що історія української діаспори є складовою частиною історії України в УДУХТ читається спец курс "Історія Української діаспори". П'ятирічне викладання дисципліни засвідчує доцільність видання пропонованих конспектів лекцій.

І. УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ. ПЕРША ХВИЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ.

І. 1. Українська еміграція як соціально-економічне і політичне явище.

Еміграція - добровільне чи вимушене переселення із своєї батьківщини до іншої країни на постійне місце проживання (або більш-менш тривалий період) з політичних, економічних або інших причин. В історії українського народу українська еміграція є особливим явищем. Як і в

інших країнах, вона безпосередньо пов'язана з соціально-економічними та політичними процесами в розвитку українського суспільства.

Соціально-економічними факторами, що спричинили виїзд українців за кордон наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст., були злиденність життя, земельний голод, різні форми соціального гніту (подвійний економічний тиск, обтяжливість податків, низька заробітна плата робітників промисловості, соціальна незахищеність, тощо).

Політичними факторами виїзду українців за кордон були антиукраїнська політика з боку урядових кіл як Російської, так і Австро-Угорської імперій, придушення найменших проявів національної самосвідомості українців.

Однією з причин виїзду за межі України стало примусове переселення українських селян до Сибіру під час здійснення урядової політики царської Росії на початку ХХ ст. Зокрема, за 1906-1910 рр. (за проведення Столипінської реформи) з України до Сибіру виїхало близько мільйона селян [11, 58].

Іншим фактором, що активізував виїзд українців за кордон, були світові війни, які спричинили призови до війська. Одна частина української молоді намагалася уникнути військової служби, зокрема з релігійних переконань, інша - участі у війнах. Революція у Росії 1917 р., громадянська війна, встановлення радянської влади в Україні викликали у частини населення протидію, а в частини - незгоду з встановленим політичним режимом. І ця друга частина українців виїхала до західних країн.

Важливою обставиною, що спонукала до еміграції українців у міжвоєнний період було те, що розшматована на куски Україна продовжувала перебувати у складі різних країн. Західна Україна входила до Польщі, Північна Буковина - Румунії, Закарпаття - Чехословаччині, Східна Україна - до СРСР.

Після возз'єднання у 1939 - 1945 рр. українських земель та закінчення другої світової війни еміграція українців мала свої особливості з огляду на причини, структуру і характер.

Після війни виникла проблема біженців, серед яких було багато українців. Вона постала у центрі уваги світової громадськості: з 1945 р. біженцями і переміщенням особами почала займатися Організація Об'єднаних Націй. Була створена Міжнародна організація біженців. До 1950 р. відбулося переселення в різні країни більшості українців, які перебували в таборах для переміщених осіб. Українські переселенці використовувались як дешева робоча сила у таких галузях, як лісорозробки, сільське господарство та гірничодобувна промисловість. Вони зазнавали посиленого визиску і дискримінації, що змушувало

їх переїжджати з країни в країну, шукаючи придатніших місць для життя. Пристосувавшись до нових умов, вони успішно інтегрувалися у суспільство країн поселення, демонструючи свою талановитість, працелюбність і старанність.

У 1960-1980 рр. у зв'язку з розгортанням дисидентського руху як вияву протесту проти тоталітарної системи у боротьбі за людську гідність, справедливість і духовну незалежність окремих дисидентів було вислано за кордон. За межами України опинилися, наприклад, Валентин Мороз, Леонід Плющ, генерал Петро Григоренко та багато інших. Проте ці факти є свідченням не процесу сталої еміграції, а репресивних дій тодішнього режиму.

В останні десятиріччя помітним став такий вид еміграції, як одруження з іноземними спеціалістами, що тимчасово працювали або стажувалися в Україні, з студентами, магістрами, аспірантами, які навчалися в Україні, з наступним виїздом за кордон.

У 80-х роках спостерігався активний процес виїзду українців через змішані шлюби до Ізраїлю, а звідти - за ізраїльськими візами - до США, Канади та інших країн світу. Певна частина українців, в основному із західних областей України, виїхала на постійне місце проживання в інші країни, де мешкали їх родичі.

У 90-х роках в умовах незалежності України виник новий вид української еміграції - виїзд на роботу, а то й на постійне місце проживання за кордон спеціалістів різних галузей науки і техніки, причому кращих фахівців своєї сфери, інтелектуальної еліти української нації. Це пов'язано із складним соціально-економічним становищем, в якому сьогодні перебуває Україна. І нині цей потік еміграції українців, на жаль, не меншає.

Таким чином, аналізуючи процес еміграції українців до західних країн, доходимо висновку, що в загальному^ потоці української еміграції можна виділити її чотири великі хвилі. Перша хронологічно визначається кінцем XIX ст. - початком XX ст. (до першої світової війни). Друга - міжвоєнним періодом, тобто між двома світовими війнами. Третя хвиля охоплює часовий відрізок від закінчення другої світової війни до середини 80-х років. Четверта хвиля формується на сучасному етапі розвитку України.

Із створенням незалежної держави Україна в окрему, східну діаспору виділяються українці, що мешкають у республіках колишнього Радянського Союзу, Ця діаспора ще потребує спеціального дослідження.

1. 2. Перша хвиля української еміграції

Еміграція з території України у різні країни світу почалася ще в XI ст. Відповідно до сучасної термінології найперша еміграція з території

України була "шлюбна". Історичні джерела підтверджують висновок, що "першими слов'янськими мешканцями Франції стали дочка київського князя Ярослава Мудрого Анна Ярославна та особи, що її супроводжували. У 1051 р. вона була видана заміж за французького короля Генріха I і після його смерті у 1060 р. брала участь в управлінні країною.

З історії відомо також, що в Італії, зокрема у Вероні й у замку Каносса (неподалік містечка Сан-Поло-Д'єнза) у кінці XI ст. жила дочка київського князя Всеволода - Євпраксія, яка деякий час була дружиною німецького імператора Генріха IV. (Пізніше через подружні незгоди вона повернулася до Києва і стала чорницею Печерського монастиря).

У XIV-XVIII ст. в італійських університетах Падуї та Болоньї навчалось близько 600 молодих людей з України. Деякі з них, одружившись із італійками, залишились жити в Італії назавжди.

До країн з найдавнішими поселеннями українців належить Туреччина. Українці потрапляли сюди не з власної волі, а як раби або полонені, куплені на невільницьких ринках Близького Сходу турками. Молоді чоловіки й жінки використовувалися на важких фізичних роботах, у домашньому господарстві. З немовлят, захоплених в Україні, виховувалися яничари. Українські дівчата часто поповнювали гареми. Однією з них була легендарна Роксолана (справжнє ім'я - Настя Лісовська) з Рогатина (нині Івано-Франківська область). У 1520 р. її полонили кримські татари і продали до гарему турецького султана Сулеймана II (Прекрасного). Роксолана стала його дружиною і відіграла значну роль у політичному житті Османської імперії 20-50 років XVI ст. Зокрема, вона відмовила султана від військових походів в Україну. Примусові переселенці з України в Туреччині давно асимілювались.

Вчені вважають, що і досі слабо досліджені зарубіжні поселення українського козацтва XVII - початку XVIII ст. Запорозькі козаки, наймаючись на військову службу в інші країни або рятуючись від великих переслідувань, переходили в інше підданство. Зокрема, невеличкі козацькі поселення виникли у XVII ст. в Австрії. Козаки брали участь в обороні Відня від турецької навали у 1683 р. Після війни деякі з них залишилися там. А козак полку Семена Палія Юрій Франц Кульчицький навіть стає власником однієї з перших кав'ярень у Відні.

На початку XVIII ст., особливо після Полтавської битви 1709 р., з'являються поселення українських козаків-втікачів у Швеції. У місті Лександі було збудовано першу українську козацьку церкву, яка згуртовувала козаків-втікачів.

Значні поселення українських козаків у цей таки час з'явилися і у Туреччині, що також було пов'язано з поразкою війська під Полтавою та відступом залишків козацького війська, очолюваного геть-

маном Іваном Мазепою, який перейшов на бік шведського короля Карла XII, на територію Бессарабії.

У XVIII ст. з'явилося зарубіжне козацьке поселення у Франції. Пов'язане воно з іменем Григорія Орлика. Будучи французьким генералом, він створив у національній армії Франції із запорозьких козаків окремий загін. Пізніше у Франції виникають українські родини, які з часом повністю асимілювалися, хоча в деяких випадках зберегли слов'янські прізвища.

Створення зарубіжних козацьких поселень пов'язане також із ліквідацією Запорозької Січі у 1775 р. Катериною II. Значна частина козаків (близько 5000) покинула рідну землю і одержала у цьому ж році дозвіл на заснування на території Османської імперії у гирлі Дунаю Задунайської Січі, за що повинна була брати участь у походах турецьких військ. Ця Січ проіснувала до 1828 р. На початку російсько-турецької війни частина задунайських козаків піл проводом Йосипа Гладкого перейшла під Ізмаїлом на бік російських військ.

У XVIII ст. еміграція з України просувалась в різні країни Європи і Америки. Проте масовий виїзд почався у XIX ст. і ввійшов у історію як перша хвиля української еміграції. Основною причиною еміграції з материкової України були дуже важкі умови життя українців, що зумовлювались аграрним переенаселенням та відсутністю сталих заробітків. Східна Україна на той час була відсталою аграрною провінцією Російської, а Західна Україна - малорозвинутим регіоном Австро-Угорської імперії. Понад 90 українського населення мешкало в селах і займалося сільським господарством. Після ліквідації кріпацтва в Росії та Австро-Угорщині життя селянства не покращилося. Надії селян на власну землю не здійснилися. Так, українські *селяни* в Австро-Угорщині володіли лише невеликими клапками землі або взагалі її не мали (у Східній Галичині ~ 2-5 га землі, на Закарпатті на 400 тис. селян у середньому припадало по 0,67 га, на Буковині 16 % селян не мали землі, 42 % мали лише 2 га). На рубежі XIX-XX ст. у західноукраїнських землях близько 90 % становили малоземельні та безземельні господарства. Водночас кількість селянських господарств внаслідок їх дроблення постійно зростало, а розміри земельних наділів неухильно зменшувалися. Знайти роботу в місті через нерозвинутість промисловості, а також через перебування навіть дрібних промислів у руках чужинців (німців, євреїв, поляків, румунів, угорців, французів, англійців) було не можливо. Крім цього, панувало свавілля з боку високих податків. Селяни мали великі борги, що призводило до обтіпування їх господарств.

Становище українського населення погіршувалось те й тим, що поміщиками у Східній Галичині були в основному поляки, у

Північній Буковині - румуни, в Закарпатті - угорці, в руках чужинців перебували всі адміністративні посади, суд. Здійснювалося політичне гноблення. Проводилася політика асиміляції українців. За цих умов західноукраїнські селяни бачили вихід у пошуках кращого життя для себе і своїх дітей в інших країнах.

У Східній Україні життя селян залишалося також важким. Після скасування кріпосництва за поміщиками залишилися великі землеволодіння. Близько 40 % усієї земельної площі належало поміщикам, церкві та купцям. Внаслідок реформи 1861 р. українські селяни втратили 1 млн. десятин, або понад 15 % загальної площі землі, що були в їх користуванні, а 94 % колишніх поміщицьких селян одержали наділи, менші 5 десятин, що було нижче норми середнього прожиткового мінімуму. І ці наділи виділялися на слабородючих або віддалених землях.

Аграрне перенаселення та відсутність сталих заробітків були основною причиною еміграції селян Східної України, які у боротьбі зі своєю експлуататорами вдавалися до пошуку вільних земель у Російській імперії. У зв'язку з цим царський уряд йшов на деякі поступки та здійснював деякі реформи. Дозволялось заселення та освоєння півдня України, де бурхливо розвивалась гірничодобувна та металургійна промисловість. Здійснення столипінської аграрної реформи дозволило селянам виходити з общин і засновувати власні господарства на хуторах та відрубках. Послабленню еміграційних настроїв селян Східної України сприяло їх переселення до Сибіру та інших східних регіонів Російської імперії. За двадцять років до першої світової війни (до 1914 р.) до азійської частини імперії переселилося близько 2 млн. українців, хоча частина переселенців з часом повернулася до України [58, с. II].

В емігрантах як у дешевій робочій, силі були зацікавлені країни американського континенту. Уряди Канади, США, Бразилії та інших з цією метою створювали навіть спеціальні транспортні компанії. Широко проводилася реклама передачі великих земельних ділянок та високої плати в промисловому виробництві. Уряди Росії та Австро-Угорщини негативно ставилися до цього і вживали рішучих заходів для послаблення еміграції. Були випадки, коли священників примушували виголошувати антиемігрантські проповіді.

І все ж стримати потік еміграції з західноукраїнських земель не вдалося. Спочатку українців приваблював латиноамериканський континент, передусім Бразилія. Вважалося, що тут було усе для створення нормальних умов життя.

Перші українські емігранти у Бразилії з'явилися ще в 1872 р. Однак масова еміграція українців сюди розпочалася у 1895 р., коли агенти італійських пароплавних компаній з'явилися в Галичині і роз-

повіли про дешеву і родючу землю в Бразилії. Не маючи уявлення про цю країну, 15 тисяч зубожілих українських селян поїхали туди. Замість сподіваного чорнозему вони одержали лісові ділянки у джунглях Південної Парани і були змушені корчувати ліс, щоб перетворити землю на придатну для ведення сільського господарства.

Умови життя для українців були дуже важкі. Незвичність клімату, антисанітарія, відсутність медичної допомоги вели багатьох до загибелі. Деякі емігранти поверталися на батьківщину. Проте мрія про дешеву землю все-таки вабила галичан до Бразилії. Напередодні першої світової війни сюди прибуло ще 15 тис. українців. За неповними даними у 1914 р. загальна кількість українських емігрантів та їх нащадків становила майже 44 тис. чоловік. Компактно українці проживали у штаті Парана, а місто Прудентопатіс стало осередком українського життя в Бразилії.

З метою швидкого створення кращих умов життя українські емігранти організували благодійні культурні товариства та об'єднання. Так, у 1902 р. була створена "Просвіта", перші українські школи, а у 1913 р. - шкільна асоціація, що об'єднувала 35 шкільних закладів, де навчалися українські діти.

Приваблювала українців і Аргентина. Перші українські емігранти прибули сюди у 1890 р. А протягом першої половини (1897-1914 рр.) у Аргентині оселилося близько 10 тис. колишніх галицьких селян. Вони обжили в основному цю землю провінцій Мисьйонес і Буенос-Айрес [22, с. 50].

Проте більшість українських емігрантів обирала США. Перші українці прибули до Америки у 1620 р. Серед їх імен згадується лікар Лаврентій Богун. Зустрічаються українські імена серед засновників колонії Джеймстаун у Вірджинії та серед учасників Американської революції та громадянської війни. Приміром, у історії США відоме ім'я генерала Василя Турчина, командувача однієї з бригад Північної армії. На початку XIX ст. на Алясці та в Каліфорнії виникли російські колонії (зокрема, у 1809 р. біля Сан-Франциско, Форт-Русь), серед поселенців яких були і українські козаки [28, с. 52].

Проте помітне переселення українців до США почалося в другій половині XIX ст. Першим носієм української національної свідомості в Америці дослідники вважають Агапія Гончаренка - православного священника з Київської губернії. Він, колишній учасник антикріпосницького руху, зазнавши переслідувань з боку царських властей, в 1865 р. прибув до Бостону, потім мешкав у Нью-Йорку, Сан-Франциско, У 1867-1872 рр. він видавав двотижневик "Вісник Аляски", де друкувалися матеріали про Україну. У 1867 р. царський уряд продав Аляску США. Українські козаки, не підкорившись наказу уряду по-

вернутися на Камчатку, залишилися жити на Алясці та Алеутських островах. Їх, на думку А. Гончаренка, було близько 20 тис. чоловік [27, с. 16; 42, с. 657-659].

Початком масової еміграції українців до США вважається 1877 р., коли селяни-трударі Закарпаття та Лекмівщини, почувши від словаків, поляків та угорців про існування за океаном дешевої землі та піддавшись пропаганді агентів Пенсільванської вугільної компанії, що вербувала дешеву робочу силу з найбідніших Австро-Угорської імперії, почали масово виїжджати до США.

Більшість новоприбулих українців влаштовувалась на копальнях та металургійних заводах Пенсільванії, яка стала осередком українських емігрантів. Інша частина українців осіла у Нью-Йорку, Нью-Джерсі, Коннектикуті, Огайо та ін.

Зростала еміграція жінок-українок. Наприклад, у 1905 р. їх кількість дорівнювала 25-30 %. Вони працювали служницями найчастіше в українських та польських євреїв, з часом ставали робітницями на фабриках. До певних громадян Америки приїздили жінки, діти, створювались нові українські сім'ї. Все це сприяло формування українських громад. Для їх обслуговування найбільш підприємливі емігранти обладнували мебльовані кімнати, будували корчми, крамниці - засновували власний бізнес. Проте основна маса займалася фізичною працею, бо не мала освіти. Так, з 14500 українців, що прибули до США в 1905 р. (рекордному за масштабами імміграції), тільки семеро мали вищу освіту (в тому числі четверо - духовну), 200 були кваліфікованими робітниками чи ремісниками [42, с. 660].

У 1914 р. чисельність українців у США досягла близько 500 тис. осіб, серед яких більшість становили закарпатці та лемки, а також галичани. Але українці у порівнянні з іншими емігрантами склали невеличку частину: за 1861-1914 рр. до США емігрувало майже 25 млн. чоловік [22, с. 46].

Зростання українських громад спричиняло активізацію громадського життя. В 1885 р. в Америці у м. Шенандоу (Пенсільванія) було збудовано першу українську церкву. Наприкінці XIX - початку XX ст. будівництво церков набуло масового характеру. У 1913 р. в греко-католицькій єпархії налічувалось уже 152 парафії, 154 священника та близько 500 тис. парафіян. Проте між українською греко-католицькою та ірландською римо-католицькою церквами відбувалися гострі суперечки. Не було згоди також між емігрантами галичанами і закарпатцями, що призвело до галицько-закарпатського церковного розколу. Через різні конфлікти відбувся поділ парафіян між релігійними конфесіями. 20 % емігрантів першої хвилі із західно-українських зе-

мель вважали себе православними "росіянами", 40 % - русинами і греко-католиками [42, с. 664].

Українські емігранти зіткнулися у США із складними умовами життя. Виснажлива і небезпечна праця, довгий робочий день, травматизм, професійні захворювання, відсутність громадської чи державної допомоги для тих, хто втратив працездатність, або для їх сімей - ось далеко неповний перелік явищ, що характеризували становище українців-емігрантів. Приміром, середній заробіток шахтаря-українця становив 1,98 долара, а робітника - корінного жителя - 2,31 долара. Удвічі нижчою була оплата праці українських підлітків [27, с. 17].

Все це вимагало соціального захисту і породило такі організовані форми, як каси взаємодопомоги, товариства і братства. Перше в Америці Українське братське товариство взаємодопомоги, яке становило за мету компенсацію поховальних витрат родинам членів товариства, виникло у 1885 р. З часом такі товариства виникли по всій Пенсільванії. У 1894 р. молоді енергійні священики заснували у Джерсі-Сіті товариство взаємодопомоги - Руський народний союз (з 1915 р. - Український народний союз). Нині це найбільша і найбагатша громадська організація за межами України, що налічує майже 85 тис. членів. У роки першої світової війни діяли такі організації українських емігрантів, як Федерація українців Сполучених Штатів та Український альянс Америки. Вони зібрали значні суми грошей на допомогу українцям, які були витіснені війною з рідних земель.

Другою країною Північної Америки після США, до якої емігрували українці, була Канада. Початком української еміграції до цієї країни визначається 7 вересня 1891 р., коли селяни Іван Пилипів і Василь Сленяк з Галичини висадились у порту Квебек і поселилися в провінції Манітоба. За ними прибули групи селян з Галичини, Буковини та Закарпаття. Українські емігранти сподівались заробити грошей і повернутися назад на Батьківщину. Проте минав час і вони залишалися в Канаді. За 1891-1914 рр. до Канади переселилося 200 тис. українців [28, с. 187].

Поселялися українці компактно, в основному у провінціях Альберта, Манітоба, Саскачеван, де значно легше було влаштуватися на вугільних та лісових розробках. Водночас канадський уряд за символічну ціну (10 доларів за 160 акрів) продавав всім бажаючим землю прерій. До 85 % українських емігрантів оселилося в преріях. Вони дуже старанно обробляли землю і здобули у канадців славу як трударі й завзяті господарі. Саме вони відіграли вирішальну роль у перетворенні незайманих прерій на найпродуктивніші у світі житниці. Будучи в переважній більшості неписьменними, але наполегливими у

праці, вони вже на початку ХХ ст. мали багаті ферми, навчали дітей в канадських школах, престижних університетах США та інших країн.

Незважаючи на намагання з боку англосаксонського населення прищепити українцям цінності англосаксонської більшості, вони відстояли свою національну своєрідність, культурні та побутові особливості. Свідченнями цього є назви територій, де мешкають українці: Україна, Київ, Полтава, Галич, Тернопіль, Карпати, Дніпро, Дністер, Збруч, Січ, Козак, Хмельницький, Сірко, Гонта тощо. У багатьох провінціях діяли школи, що носили імена видатних діячів української культури - Т. Шевченка, І Франка, М. Лисенка та ін.

Створювалися українські сільські та міські громади, які засновували церкви та народні будинки, відділки товариство "Просвіта", читальні тощо.

Виникнення українських церков у Канаді, як і у США, супроводжувалися гострими конфліктами. Спочатку там не було власних греко-католицьких священників, їх запрошували із Пенсільванії (США). Таке становище намагалося використати римо-католицьке духовенство (переважно - з франко-канадців), для підпорядкування українців-емігрантів своїй юрисдикції. А на початку ХХ ст. загострилася боротьба між релігійними конфесіями, зокрема між так званою Незалежною грецькою церквою, очолюваною єпископом Серафимом, та греко-католицькою церквою. У ствердженні греко-католицької церкви серед україно-канадців важливу роль відіграв митрополіт Андрій Шептицький - голова греко-католицької церкви в Галичині. Він сам відвідав україно-канадські громади, домігся у Ватікані призначення першого українського греко-католицького єпископа в Канаді.

Перші громадські організації українців-емігрантів у Канаді відповідали тим, що існували у галицьких та буковинських селах: "Просвіта", читальні, народні доми, У галузі освіти канадські українці у порівнянні з іншими українцями-емігрантами мали значні переваги. Завдяки тому, що їх сільські громади були переважно українськими, з дозволу уряду вони створили власну двомовну шкільну систему. Так, у 1916 р. існувало близько 400 україно-канадських шкільних округів. По більшості вони діяли у провінції Манітоба, де адміністрація відкрила у Вінніпезі Русинську навчальну школу. Її випускники володіли українською та англійською мовами і являли собою новий тип україно-канадського громадського лідера. Проте наростання націоналістичної істерії в Канаді та перша світова війна призвели до ліквідації двомовної шкільної системи і заміни її одномовною - англосаксонською. Та українці не змирились з цим. Отцями-василіянами були створені приватні греко-католицькі школи, зростала чисельність парафіяльних

українських шкіл. Для сільської молоді, яка не мала змоги в місцях поселення здобути освіту, у 1916 р. у Саскатуні було засновано Могиланський Український інститут, що являв собою бурсу з суто українським культурним середовищем (викладались українська мова, література, історія) і виховував україно-канадських політичних та культурних діячів. За аналогією такі заклади були створені у Вінніпезі, Едмонтоні й Торонто.

Все це сприяло політичній активності українців. У 1912 р. представник української громади Теодор Стефанік був обраний членом муніципальної ради Вінніпега. А у 1913 р. Андрій Шандро в Альберті і Тарас Фарлей у Манітобі стали першими українцями, обраними до провінційних парламентів.

Щод час першої еміграційної хвилі значна кількість українців поселилися у Франції. Це були переважно політичні біженці з центральних і східних районів України, а також селяни-заробітчани із західноукраїнських земель. У Франції перша українська організація виникла у 1908 р. під назвою "Гурток українців у Парижі", який у 1910 р. налічував 120 членів, мав курси української мови і хор.

Перша хвиля української еміграції зачепила і країни Азії, передусім - Китай. Україно-китайські зв'язки зародилися ще у XVIII ст. Відбулося це за часів російської православної місії, до якої входили і українські монахи. Проте масово почали поселятися українці в Китаї наприкінці XIX ст. після побудови Китайської східної залізниці, їх колонії розміщалися вздовж залізниці. Українці проживали у Харбіні, Макдені, Дарієні, Коріні і навіть Шанхаї. Українським центром став Харбін. А в 1917 р. у Маньчжурії проживало вже понад 20 тис. українських родин, які підтримували зв'язки з Україною. Для боротьби за звільнення України від німецької окупації китайські українці наприкінці 1917 р. послали на батьківщину свій військовий підрозділ.

Українські емігранти поселялися й у інших країнах Азії. Однак тогочасні їх життя і діяльність тут майже не вивчена. Переселялися українці й до інших держав, зокрема Австралії,

Таким чином, українська еміграція під час першої хвилі відзначалася своєю масовістю. За 1890-1913 рр. із західноукраїнських земель виїхало на постійне проживання за рубіж (без рееміграції) 700-800 тис. осіб. Це була трудова еміграція, основним мотивом виїзду якої за кордон був пошук заробітків.

п. ДРУГА ХВИЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ

Друга хвиля української еміграції пов'язана з процесами, що відбувалися як під час першої світової війни, так і в період між двома світовими війнами [43].

За часів першої світової війни українське населення опинилося по два боки фронту, оскільки Росія і Австро-Угорщина були воюючими сторонами, до складу яких входили українські землі. Воєнне ЛРІ-холіття породило нові страждання і втрати, мобілізації до війська, арешти і переслідування "агентів" ворожих сторін, безперервні депортації населення з окупованих районів.

Багатьох українців знову вабила Канада. Проте зустрічали їх там вороже. Канада була колонією Великобританії, яка вела війну з Австро-Угорщиною. Емігрували в Канаду в основному українці із західноукраїнських земель, що входили до складу Австро-Угорської імперії, отже уряд Канади розцінював українських емігрантів як своїх ворогів. їх утримували в концтаборах, платили за роботу в кілька разів менше, ніж вільним громадянам. У 26 таборах утримувалося понад 5 тис. осіб, у тому числі жінки і діти. їх звільнили тільки у 1920 р. [27, с. 25].

Після закінчення війни сталися зміни на світовій арені: Австро-Угорська імперія розпалася на ряд самостійних держав, у Росії відбувся державний переворот. Українські землі потрапили під владу нових держав: Східна Галичина відійшла до Польщі, Північна Буковина - до Румунії, Закарпаття - до Чехословаччини, а Східна Україна увійшла до складу СРСР.

Нова ситуація, що склалася в різних регіонах України, спричинила нову хвилю української еміграції. Дуже інтенсивною вона була в перші повоєнні роки і характеризувалася чітко вираженою західною орієнтацією. Найяскравішою рисою цієї еміграції є її політичний характер. Це було зумовлено тим, що після падіння у 1918-1920 р.р. кількох українських урядів вигнанцями стали солдати, офіцери, урядові фзпакціонери і національна інтелігенція, які підтримували ці уряди. Зокрема, наприкінці 1920 р. армія Української Народної Республіки (УНР) була інтернована в таборах Польщі. У Польщі осіяли урядові установи УНР. До Відня переїхав уряд Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). До Чехословаччини емігрувало близько 10 тис. воїнів УГА [21, с. 237].

Українська еміграція являла собою різні верстви тогочасного суспільства. Найбільше було військових, значну частину емігрантів становили також колишні великі й середні землевласники, власники промислових підприємств, службовці, торговці, священослужителі тощо.

Конфіскація приватної власності, роздача земель селянам, націоналізація заводів і фабрик, втрата високого стану за колишнього режиму змушували їх виїздити за кордон.

Представники інтелігенції не могли змиритися з диктаторськими діями ревкомів, знущанням нових властей над місцевим українським населенням, руйнацією віри і церкви, нехтуванням культурними здобутками. В еміграції опинилися такі керівники Центральної Ради, як М. Грушевський, В. Винниченко, І. Огієнко та ін. Оселившись у різних країнах Європи, вони активно включилися в громадсько-політичне життя українських емігрантів.

У 1921 р. чисельність українських емігрантів у Західній Європі досягла майже 100 тис. осіб. *Найбільше* українських емігрантів у 1921 р. оселилося в Чехословаччині. Сюди переїздили українці з Відня. До Праги був переведений Український Вільний Університет (заснований у Відні в 1920 р.). Ця країна стала найбільшою в діаспорі базою підготовки українських студентів. Тут за сприяння чехословацького уряду у 1922 р. було утворено Українську господарську академію (м. Подебради), а в 1923 р. Вищий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова і Студію класичного мистецтва (обидва - у Празі). У 1924 р. в Чехословаччині навчалося 2300 українських студентів. В роки світової економічної кризи тут залишився лише Український вільний університет, а Українська господарська академія стала Українським технологічно-господарським інститутом із заочним навчанням.

До Польщі на початку 1921 р. переселилося близько 30 тис. українців, в основному воїни УНР.

Пристановищем значної кількості українських емігрантів стала Німеччина. Берлін прийняв близько 50 тис. чоловік. Тут зорганізувався центр націоналістичного та гетьманського руху: гетьман П. Скоропадський, провідник ОУН полковник Є. Коновалець, президент і диктатор ЗУНР Є. Петрушевич мешкали саме в Берліні. У 1921-1925 рр. у Німеччині працював визначний український політичний діяч і письменник В. Винниченко, який пізніше переїхав до Парижа.

Найорганізованішою категорією українських емігрантів у Німеччині були студенти, які навчалися в університетах Берліна, Лейпцига, Мюнхена, Тюбінгена. На початку 1925 р. у Берліні ними *дуло* засновано Спілку студентів-українців у Німеччині, яка об'єднувала 120 осіб, з Наддніпрянської України. Матеріально її підтримував Допомоговий комітет, очолюваний В. Винниченко і В. Лепким. Через цю Спілку в 1923-1933 рр. *пройшло* майже 400 членів. Водночас з цією Спілкою діяли й інші об'єднання студентів-українців. Проте з приходом до влади у Німеччині в 1933 р. фашистів число студентів різко зменшилося.

Плодотворну роботу у Німеччині проводив берлінський Український науковий інститут (УНІ), створений у 1926 р. Першим директором УНІ був відомий історик Д. Дорошенко. У 1931 р. його змінив професор І. Марчук. Кураторію інституту тривалий час очолював німецький генерал В. Гренер. В УНІ активно працювали В. Липинський, І. Горбачевський, С. Смаль-Стоцький, В. Старосольський, О. Колесса та ін. Маючи на меті важливі завдання розвитку української науки і культури на німецькій землі та співробітництва із західноєвропейськими вченими, УНІ мав вагомі здобутки. Представники інституту брали активну участь у різноманітних конгресах. Інститутом здійснювалася активна діяльність. Проблеми україністики розроблялися зокрема у "Записках Українського наукового інституту", три томи яких побачили світ у 1927, 1929, 1931 рр. Виходили дві збірки науково-інформаційних повідомлень, у 1932 р. була започаткована серія українознавчих досліджень, а з 1933 р. видавалися періодичні видання "Вісті". Співробітники УНІ часто були авторами статей та рецензій ряду західноєвропейських видань. З приходом до влади Гітлера громадське життя у Німеччині підпало під суворий контроль нацистського режиму. Проте в цей час діяли Українське національне об'єднання (УНО) та прогетьманська Українська громада, які лояльно ставилися до німецьких властей. Саме навколо них і концентрувалося громадське життя українців у Німеччині.

Знаходили українці прихисток і в інших країнах Європи. Серед вигнанців, зокрема, були Нестор Махно з однодумцями. У 1921 р. з дозволу румунських властей він з дружиною та кількома найближчими прибічниками оселилися у Бухаресті. Решта махновців потрапила до таборів для військовополонених. Пізніше вони зазнали поневірянь по різних країнах. Сам Н. Махно потім жив у Польщі, в Парижі, де у липні 1934 р. і помер.

На початку 20-х р. стала і Франція одним з найважливіших центрів української еміграції, яка поділялася на дві групи: політичні емігранти зі Східної України і трудові емігранти із Західної України. Кожна група мала свої осередки. У Франції діяв найчисленніший на західноєвропейському терені осередок культурної української еміграції. Після 1924 р. з таборів для інтернованих у Польщі сюди прибули С. Петлюра, В. Прокопович, О. Шульгін та ін. До цього осередку приєдналася велика група заробітчанської еміграції із Галичини. У 1920-1930 рр. кількість емігрантів-українців постійно змінювалась. Інколи вона сягала 40-50 тис. чоловік. Проте у середині 30-х років через жорстоку економічну кризу у Франції деяка частина українців була змушена повернутися на батьківщину.

Центром громадського життя української еміграції став Париж, де в 1924 р. було засновано Українську громаду. Спочатку вона об'єднувала *людей* різних політичних поглядів, проте через рік стався розкол. Був створений Союз українців у Франції, який видавав газети і журнали, найзначнішим серед них був часопис "Тризуб". Навколо нього згурпувалися українські емігранти, невдоволені існуючим режимом в Радянській Україні. У Парижі 25 травня 1926 р. від куль московського агента П. Шварцбарта загинув С. Петлюра, який був похований на Монпарнаському цвинтарі.

У перші повоєнні роки значна частина діячів УНР і ЗУНР оселилася в Австрії. Тут активно діяв віденський осередок. До березня 1924 р. у Відні працював голова Центральної Ради, видатний історик-енциклопедист М. Грушевський. Під його провідом був створений Український соціологічний інститут, який відіграв значну роль у піднесенні українства в діаспорі. У Відні виходили також українські газети й журнали, зокрема, за редакцією В. Липинського виходив збірник "Хліборобська Україна".

У 1923 р. із стабілізацією ситуації у Галичині багато українських емігрантів повернулося додому. Так, у 1924 р. в Австрії перебувало уже не більше 3 тис. українців-емігрантів. У громадсько-політичному й культурному житті студентів-українців за кордоном найпомітнішими були товариства "Січ" у Відні й Граці.

Поряд із політичною еміграцією, що складалася переважно з вихідців із Східної України, де була встановлена радянська влада, з часом зростає економічна еміграція із Західної України. У 1921 р. Польща приєднала Західну Україну. Одразу почалася масова полонізація українців. Насильно запроваджувалося врікданнн польської мови - лише 8 % учнів українського походження відвідували школи з рідною мовою викладання. Українці зазнавали економічного тиску, культурно-просвітницької та релігійної дискримінації. Українцям заборонялося організувати гуртки, відзначати народні й церковні свята, створювати видовища.

Після державного перевороту в Польщі в 1926 р. насильницька політика щодо українців посилилася. У зв'язку з цим зростає еміграція. Головним її районом залишається Східна Галичина, зокрема Бойківщина, Покуття, Лемківщина, з яких за 1919-1938 рр. виїхало понад 160 тис. осіб, в тому числі до Франції - понад 56 тис, до Канади - 48 тис, Аргентини - 31 тис, США - 12 тис осіб [21. с 238].

В ці роки емігрують українці Західної Волині та Західного Полісся - територій, які *після* першої світової війни були включені до складу Польщі. Звідти виїхало за кордон близько 50 тис осіб, що становило

понад 20 % загальної кількості емігрантів з усіх західноукраїнських земель. Тривала еміграція із Закарпаття. Понад 60 % цих емігрантів оселялося в Північній та Південній Америці. Так, до Канади виїхало 6 тис. українців, до США - 5 тис, до Аргентини - 3 тис. Із буковинських земель, що входили до складу Румунії, за кордон виїхало 12 тис. чоловік, з них 11 тис. до Канади [22, с. 18].

Багато українців із західноукраїнських земель в еміграційних документах записувалися як поляки та словаки, оскільки в 1920-1930 рр., як і наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст., за кордоном мало хто знав про існування багатого історією і культурою українського народу.

За 1919-1938 рр, еміграційні потоки з західноукраїнських земель становили (з урахуванням рееміграції) близько 190 тис. осіб, з яких 71 тис. виїхала в Канаду, 49 тис. в Аргентину, 35 тис. - у Францію, 11 тис. - у США, 8 тис. - у Бразилію. А без урахування рееміграції за кордон виїхало майже 240 тис. чоловік. Аналіз даних еміграцій засвідчує, що відбувалася переорієнтація західноукраїнських переселенців зі США на Канаду та Аргентину в Америці та на Францію - у Західній Європі. Водночас зі США та Францією зросли впливи населення [21, с. 237].

Відзначаючи в основному політичний характер другої хвилі української еміграції, слід наголосити, що вона відрізнялася від першої хвилі високою освіченістю переселенців. Вони швидше пристосовувались до нових умов життя і праці, брали активну участь у громадському житті. Багато з них ставали у країнах еміграції лідерами громадсько-політичних і культурно-освітніх організацій. Українці входили до складу вищих органів державної влади. Так, у 1924 р. до канадського парламенту було обрано М. Лучковича, а пізніше - ще 62 українців різних політичних поглядів.

Серед українців-емігрантів було багато діячів української літератури та мистецтва. Українцям-емігрантам США добре відомі імена О. Кошиця - композитора, диригента і хормейстера, В. Авраменко - засновника української народної хореографії в США, О. Архипенко - одного із основоположників так званої кубістичної скульптури [27, с. 35-37].

Українці-емігранти другої хвилі намагалися внести свою частку в розвиток культури народу, де вони мешкали. Зокрема, в Канаді організації й преса українців стали тим містком, через який вони прийшли в сім'ю канадського народу і через який принесли великі досягнення культури і мистецтва українського народу в скарбницю канадського народу. Цьому сприяли фестивалі самодіяльного мистецтва, свята, в яких брали участь представники різних етнічних груп. Ініціаторами проведення таких фестивалів були українці, які в ЛРШНІ 1939 р. організували в Торонто всекрайовий канадсько-український фестиваль пісні, музики і

танцю. 1500 митців із різних міст і селищ країни виступили перед десяти-тисячною аудиторією. Фестиваль став історичною подією у житті українців за кордоном і значно зміцнив їх престиж [25, с. 218].

Українська діаспора пильно стежила за перебігом суспільних процесів у Східній та Західній Україні, намагалася по можливості допомогти українському народу. Зокрема з метою надання допомоги землякам західноукраїнських земель закордонні українці у 1922 р. утворили Український робітничо-фермерський комітет за визволення Східної Галичини. Першою його акцією була кампанія з надання допомоги політв'язням та їхнім родинам. Українська діаспора збрала і відправила до Західної України 15 тис. доларів на підтримку визвольного руху в західноукраїнських землях.

Допомога визвольним силам у Східній Галичині та Буковині посилювалася у 30-х роках. Так, у 1931 р. спеціально було створено Товариство допомоги визвольному рухові Західної України, яке матеріально підтримувало революційну пресу, політв'язнів та їх родини. Діяло також Товариство оборони Буковини і Бессарабії. Припинили свою діяльність ці товариства із воз'єднанням західноукраїнських земель зі Східною Україною.

Українська діаспора надавала допомогу землякам із західноукраїнських земель і у стихійному лісі. Так, під час великої повені восени 1927 р. на Західній Україні українська діаспора збрала і надіслала на батьківщину 35 тис. доларів [27, с. 38].

Особливістю другої хвилі української еміграції було те, що на ній відбилася зростання фашистської загрози в Європі. За своїм ставленням до нацистського режиму в Німеччині української діаспора ділилася на дві основні групи. Одна засуджувала агресивність фашистів. Зокрема, члени соціалістичних українських організацій записалися в добровільні бригади, які у національно-революційній війні в Іспанії воювали на боці республіканців. Одночасно дехто з націоналістів спочатку симпатизував нацистській Німеччині, вважаючи її потенційним союзником. Проте після укладення пакту Молотова-Ріббентропа, початку агресії проти Польщі та оголошення Великобританією війни Німеччині обидві сторони опинилися в незручному становищі. Деякі українці були звинувачені у нелояльності та кинуті властями до трудових таборів. У той же час за підозрою в пронацистських симпатіях кілька десятків лівих активістів разом з німцями потрапили до тюрем.

Політизація українців за кордоном проявилася у 20-х роках, коли українські громади поповнилися новимі, ідейно переконаними членами. Першими створили свої організації соціалісти Канадрі і СІДА. У Канаді українська марксистська група виникла ще в 1907 р. У США

(м. Нью-Йорк) у цьому ж році було утворено соціалістичний клуб "Тай-дамаки". Процеси українізації та загального оновлення в Радянській Україні в 20-х роках і депресія на Заході викликали приплив нових сил, зокрема до Комуністичної партії Канади, вступила майже тисяча українців, що становило третину загальної кількості членів. Прокмуністично настроєні українці прагнули створити суто національну організацію. У 1918 р. в Канаді вони створили Український трудовий союз, що став найбільшою такого типу організацією, яка в 1939 р. налічувала понад 10 тис. членів (лише 5 % україно-канадців). Проте вони вирізнялися активністю та організованістю, зосереджувалися на культурно-освітній та пропагандистській роботі й мали великий вплив на українські громади.

Трохи пізніше з'явилися націоналістичні організації, що склалися головним чином з емігрантів другої хвилі і були відверто антикомуністичними, ставлячи собі за мету незалежність України. В цьому напрямі діяли прихильники гетьмана П. Скоропадського, які у 1924 р. створили ряд нечисельних, проте високодисциплінованих січових організацій у містах Канади та США і які мріяли про створення в майбутньому монархічної України і відродження духу козацької звитяги. У цьому їх активно підтримувало українське духовенство.

Проте найбільший вплив на українців за кордоном мала організація українських націоналістів (ОУН), створена під керівництвом Є. Коновальця у Відні (1929 р.), що орієнтувалася на молодь і мала свої осередки майже в кожному університеті та школі, де вчилися українці. Напередодні другої світової війни ОУН налічувала приблизно 20 тис. членів, а симпатиків було набагато більше. З ініціативи Є. Коновальця створювались і проунівські організації, які склалися в основному з українських емігрантів першої та другої хвилі й діяли в усіх українських громадах на Заході. Так, наприкінці 20-х ~ на початку 30-х років у Канаді було утворено Українське національне об'єднання (УНО), а в США - Організація державного відродження України (ОДВУ). Такі самі організації з'явилися в Аргентині і Франції. Члени цих організацій пропагували ультранаціоналізм, виступали проти пригноблення українців польськими та радянськими урядами, збирали кошти для ОУН. До цих організацій належала або співчувала їм значна частина українських громадських лідерів [14, с. 1863-1867].

У міжвоєнний період (1918-1939 рр.) в українській діаспорі проявилися асиміляційні процеси. Особливо це стосувалося української діаспори в США. Сильний денационалізуючий вплив на школи, постійні чвари в українських громадах негативно впливали на деяких молодих українців, і вони остаточно поривали зі своїми національними коріннями.

Не такі відчутні були асиміляційні впливи у Канаді, де українці жили у замкнених моноетнічних громадах. Тут національна свідомість українських емігрантів другої хвилі була розвинутішою, ніж іммігрантів-першопроходців. Проте в усіх країнах, де оселилися українці, вплив місцевої культури звичайно більшою чи меншою мірою ставав невід'ємною частиною їхнього життя.

Отже, друга хвиля української еміграції була зумовлена соціально-економічними та політичними чинниками. У більшості вона носила політичний характер, відзначалася високим рівнем освіченості переселенців, внесенням українською діаспорою своєї частки у розвиток культур народів країн помешкання, її намаганням допомогти землякам материкової України та політизацією її діяльності.

НІ. ОСОБЛИВОСТІ ТРЕТЬОЇ ХВИЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Третя хвиля української еміграції розпочалася наприкінці другої світової війни і дістала назву політичної еміграції.

Існувало декілька чинників еміграції українців, пов'язаних з війною. Частина із них відчувала вину перед населенням України за свої дії під час її окупації. Серед тих, хто виїхав за кордон були колишні колабораціоністи, члени управління німецької адміністрації на тимчасово окупованій території України, вояки дивізії СС "Галичина", інтернованої наприкінці війни в Італії англійцями. Найбільшу групу емігрантів складала колишні військовополонені, які потрапили у полон і боялися покарання, оскільки за тогочасними законами вони підпадали під статтю кримінального кодексу як зрадники батьківщини.

Велику частину серед українських емігрантів становили колишні робітники, колгоспники, службовці й представники інтелігенції, які примусово були вивезені під час війни до Німеччини як дешева робоча сила, так звані оstarбайтери. Це була в основному молодь. Після завершення війни приблизно 300 тис. українців відмовилося повернутися в Україну [28, с. 13]. Причини були різні: одні страшилися репресивних заходів радянських органів, інші прагнули до мандрівок по світу, що було можливим на Заході і неможливим в СРСР.

Частина українських емігрантів була із Західної України. Після возз'єднання українських земель і з входженням західноукраїнських земель до складу СРСР частина їх населення не сприйняла сталінського режиму, примусової колективізації. Депортації, репресії проти так званих антисоціалістичних елементів і ворогів народу, проти значної частини КПЗУ спричинили політичну боротьбу частини населення західноукраїнських земель проти сталінського режиму. Ця боротьба особ-

ЛРІВО посилилася наприкінці війни та у перші повоєнні роки. Вона супроводжувалась необгрунтованою жорстокістю, що штовхало певну частину населення до лав підпільної Української повстанської армії (УПА). У цьому непримиренному протиборстві сили були нерівні. Повстанці змушені були згорнути боротьбу і шукати притулку за кордоном. Члени УПА прорвалися через Карпати до Чехословаччини, вийшли до західних зон окупації Німеччини та Австрії, де їх і було інтерновано.

Після закінчення другої світової війни на території Німеччини та Австрії перебувала значна кількість не лише українців, а й інших іноземців, в тому числі понад 2,5 млн. колишніх жителів Європейської частини СРСР, які не повернулися на батьківщину. Це були біженці, які одержали назву "переміщені особи" ("ПО"). Вони групувалися найчастіше за національною ознакою, жили у "таборах"-школах, армійських бараках, громадських будівлях, що розташовувалися в американській, британській та французькій зонах окупації. Ними опікувалася ООН. При ній у 1945 р. було створено Агентство допомоги та реабілітації. А у 1947 р. його функції перебрала Міжнародна організація допомоги. Ці органи забезпечували "переміщених осіб" їжею та житлом доти, доки біженці не знаходили постійного місця проживання. За науковими даними, приблизно дві третини українських біженців мешкали у таборах, із яких майже 80 були повністю українськими. В кожному таборі жило 2-4 тис. осіб, у деяких - понад 10 тис. [42, с. 677]. Українські біженці по зонах розподілялися так: у американській зоні ~ 50 %, англійській - 25, французькій - 5, в Австрії - 15 % [21, с. 238]. Українські "переміщені особи" представляли собою політичних емігрантів з різних регіонів України, їх релігії, верстви населення, традиції.

Будучи забезпечені їжею та житлом, українські "ПО" не могли знайти собі роботи в Німеччині, де панувала економічна розруха. Проте на початку 1947 р. була дозволена еміграція із Західної Німеччини і Австрії в інші країни, чим і скористалися українські біженці. Велика їх частина перебралася до США. Тут за 1947-1952 рр. оселилося 85 тис. українців. У 60-70-х роках до США прибули ще десятки тисяч українців із Польщі та інших країн. Українці розселилися у 42 штатах США і у 80-х роках їх налічувалося уже понад 2 млн. чоловік. Причому 90 % їх мешкало у містах. 45 % американських українців є вихідці зі Східної Галичини та Північної Буковини, 40 % - із Закарпаття і лише 15 % із Східної України [22, с. 46].

Українська діаспора в США - багаточисельна. Проте вона є лише однією відносно незначною етнічною групою з тих багатьох, що мешкають у США і посідає лише двадцять перше місце у країні й дев'яте у середньоатлантичних штатах.

Українські емігранти третьої хвилі вливалися у різноманітні українські громадські та політичні організації. Проте серед "переміщених осіб" майже дві третини становили українці зі Західної України. Склад українських "переміщених осіб" характеризувався високим рівнем політизації. Між собою ворогували прихильники Мельника і Бандери, що впливало на настрої україно-американської громади. Вона була найполітизованішою на Заході. До 1980 р. представником та координатором українських організацій у США був Український об'єднавчий комітет Америки. Проте, коли у 1980 р. він перейшов під контроль бандерівської фракції, виникла альтернативна організація - Українська американська координаційна рада [42, с. 682]. Отже, українські американці втратили єдиний загальнонаціональний орган.

Водночас українські іммігранти третьої хвилі продовжували традиції іммігрантів-першопроходців і брали активну участь в таї:их українських інституціях, як церква та братства. Існувало декілька релігійних конфесій: українська католицька церква, різні православні церковні організації, баптисти та ін. Деякі братські організації, серед яких найбільша і найбагатша - Український народний союз, а також Український братський союз (раніше - Українська робітничка асоціація), Асоціація українських католиків та ін. Всі вони мали свої друковані органи, які впливали на українську громаду. З метою матеріальної допомоги було створено ряд ощадних і позичкових асоціацій та кредитних спілок. Емігранти перенесли з України і створили в США Українську національну жіночу лігу (3,7 тис. членів). Тут почали діяти численні профспілки українських лікарів, інженерів, учителів, письменників, журналістів, професорів, бізнесменів та молодіжні організації: скаутська "Пласт", пробандерівська Спілка української молоді (СУМ), ОДУМ, що об'єднувала молодь, чий батьки походили із Східної України тощо.

Українські іммігранти дбали про збереження своєї самобутності, розвивали українську освіту, науку і культуру. У 70-х роках в США діяла українська католицька шкільна система, яка складалася з 54 парафіяльних шкіл, шести вищих навчальних закладів та двох коледжів, де навчалися 16 тис. чоловік. Працювали також суботні та недільні школи, де українська тематика посідала вагоме місце.

Активізували свою діяльність наукові заклади, зокрема Наукове товариство ім. Шевченка і Українська академія мистецтв та наук. У 1969 р. при Гарвардському університеті на приватні кошти був відкритий український науковий інститут, у становленні якого вирішальна роль належить колишньому директорові, відомому вченому історичу, тюркологу Омеляну Пріцаку.

Важливою подією, що згуртувала україно-американців, було встановлення у 1964 р. у Вашингтоні пам'ятника Тарасу Шевченку. Ця подія зібрала разом майже 100 тис. українців.

У 70-х роках багато українських іммігрантів виступили з протестом проти політики русифікації на Україні, на захист українських дисидентів.

На збереження української етнічності в США позитивно впливали й інші заходи. Працювали музеї, зокрема Український музей-архів у Клівленді, різні українські хори, ансамблі, видавалася україномовна преса тощо. В українських громадах створювалися мистецькі дитячі осередки. Зокрема, у Чикаго (1978 р.) була створена школа балету й народного сценічного танцю, де вчилися діти і молодь різних віросповідань і різних молодіжних організацій [26, с. 476].

Варто підкреслити, що нині українці становлять невід'ємну частину середнього класу США. У місцях найбільшої концентрації українцям належать не останні місця, зокрема, у банківській системі.

У повоєнний період (1947-1955 рр.) понад 35 тис. українців оселилось у Канаді. Загалом на цей час українська діаспора уже налічувала 750 тис. осіб, займаючи серед етнічних груп Канади п'яте місце і складаючи 3 % загальної кількості населення країни. Якщо у 1931 р. понад 80 % україно-канадців були сільськими жителями у преріях, то у 80-х роках 75 % їх мешкало у містах, що стало результатом процесу урбанізації. Багато "перемішених осіб" поселилося у Торонто, Едмонтоні, Вінніпегу, які стали центрами українства в Канаді [18].

Маючи високий рівень освіти, вони справили помітний вплив на українську громаду. З їх участю значно зміцніли існуючі, а також були створені нові організації національного спрямування - Ліга визволення України (1949 р.) і рух скаутів - "Пласт" (1948 р.). Вчені стверджують, що україно-канадці були краще організовані, ніж україно-американці. Вони зберегли єдину загальноновизнану організацію - Комітет українців Канади, що представляє їх інтереси. Місто Торонто стало осередком Всесвітнього конгресу вільних українців [42, с. 685].

Проте в україно-канадців були і свої проблеми. Після війни, особливо наприкінці 40-х-початку 50-х років знову загострилися суперечки всередині української громади між прокомуністами і націоналістами. Прокомуністи на той час виступили сильною організацією. У 1946 р. Український робітничий союз налічував у своїх рядах 13 тис. членів. З боку прокомуністів була спроба блокувати еміграцію націоналістично та антирадянськи настроєних українських "перемішених осіб", чого їм не вдалося зробити. Політика "холодної війни", поліпшення економічної ситуації в Канаді, русифікація в Україні, радянське вторгнення у Чехословаччину в 1968 р. вплинуло на молодих україно-

канадців і у 70-80-х роках літні прокомуністи залишилися в невеликій кількості. Водночас в україно-канадських громадах на перші ролі вийшли більш енергійні особи.

Українська діаспора Канади в повоєнний період бере активну участь в громадсько-політичному житті країни. Вона виступає в перших рядах борців за вироблення на державному рівні політики багатокультурності (україно-канадці як етнічна група належала до так званого третього елемента, тобто неанглійської та нефранцузької частини канадського суспільства). І у 1971 р. федеральним урядом така політика була запроваджена, а згодом аналогічні закони ухвалили провінційні уряди. У 1987 р. положення про багатокультурність були внесені до Конституції Канади.

Особливою заслугою української діаспори в Канаді є те, що на відміну від україно-американців вона виробила власну культурну традицію. Так, художник національної слави В. Курилик, твори якого поміщено в канадському парламенті, часто у своїх картинах використовував українські мотиви, де звеличується натхненна сила українського селянина, що перетворив колишні хащі у родючі землі. Письменник І. Кириак майстерно змалював життя перших українських іммігрантів у Канаді (українською і англійською мовою). Архітектор Р. Жук у будівництві українських церков поєднував традиційні та сучасні елементи. Українці встановили в Канаді пам'ятники київському князю Володимиру, титанам українського красного слова Тарасу Шевченку, Маркіяну Шашкевичу, Лесі Українці, Василю Стефанику, Івану Франку, було також споруджено знак пам'яті про голодомор 1932-1933 рр. Величезна 20-метрова писанка у м. Вегревіль є символом української громади в Канаді. Позитивний вплив на збереження української етнічності в Канаді має Село-музей спадщини української культури у провінції Альберта.

Україно-канадці створювали умови нащадкам для вивчення української культури. Вони мали значну кількість суботніх і так званих "рідних" шкіл. У західних провінціях було введено двомовне (україно-англійське) навчання.

У Канаді, на відміну від США, фінансування вищої школи здебільшого здійснюється за рахунок місцевих бюджетів, а не на приватні кошти. На таких умовах у 1976 р. був створений Канадський інститут українських студентів (провінція Альберта), здійснюються українознавчі дослідження в університетах Торонто, Вінніпега, Саскатуна та ін. Саме тут у 70-80-х роках значно зросла кількість українознавчих досліджень. На основі 10-томної україномовної праці В. Кубійовича була створена і опублікована англійськомовна "Енциклопедія України".

Свої характерні особливості має формування у повоєнні роки української громади у Західній Німеччині. Коли наприкінці 40-х років з таборів переміщених осіб з України масово виїздили в інші країни, значна їх частина вирішила залишитися у Німеччині: одні були вже надто літні, щоб десь починати нове життя, інші вже включилися в економічне та культурне життя Німеччини, треті належали до політичних партій, штаб-квартири яких знаходилися в Німеччині. У Мюнхені продовжував діяти Український вільний університет, у 1947-1951 рр. перебувала президія Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ). За мюнхенський період товариство видало першу частину тритомної "Енциклопедії українознавства", а також 12 томів інших наукових праць.

Фатальним стало перебування у Німеччині Степана Бандери - лідера ОУН та Льва Ребета - визначного представника націоналістичного руху, журналіста. У 1957 р. від рук радянського агента Б. Сташинського загинув Л. Ребет, а в 1959 р. - С. Бандера.

Демографічна база української еміграції в Німеччині була вузькою. Чисельність українців і осіб українського походження у Західній Німеччині становила 22 тис. чоловік, з яких 44 % мешкали в землях Баварії [22, с. 74].

Інше становище займали українські іммігранти у Великобританії. Певною мірою воно було протилежне тому, що в Німеччині. Тут українськими емігрантами є колишні солдати і офіцери дивізії СС "Галичина", які після роззброєння британською армією і переїзду до Англії залишилися працювати в таких промислових центрах, як Манчестер, Ковентрі, Бредфорд, Ноттінгем та ін. До української діаспори належать також українці з польської армії генерала В. Андерса і прибульці з західних окупаційних зон Німеччини та Австрії. Після війни на шлюбні оголошення до Великобританії приїхало майже 2 тис. українських жінок з Югославії та Польщі. Проте тут українок-жінок все ж було мало і українці-чоловіки одружувалися з неукраїнками. У Великобританії, на відміну від Німеччини, майже не було представників української інтелігенції. Тут діють ряд громадських організацій, зокрема Союз українців Британії (СУБ), Об'єднання українців у Великобританії (СУВ) та ін. Жіночі, молодіжні, культурологічні і просвітянські організації, створені українськими емігрантами, брали активну участь у громадській та культурній роботі. Вони приділяли особливу увагу проблемам вивчення молоддю української мови, літератури та історії. З цією метою працювали суботні школи та дитячі садки. На середину 80-х років в Англії налічувалось 35 тис. українців та осіб українського походження [26, с. 48].

Порівняно численною у повоєнний час була українська імміграція у Франції. З урахуванням еміграційних процесів та природного

приросту населення на середину 50-х років українська діаспора тут налічувала майже 40 тис. чоловік. З часом, у зв'язку з переселенням українців за океан, вона дещо зменшилася і стабілізувалася на рівні 25-30 тис. осіб. Головним регіоном розселення українців у Франції став Париж та його околиці. Саме цей регіон є важливим зарубіжним осередком українського культурного і національного життя. Українська еміграція створила у Франції ряд громадських організацій. Тут діють Український громадський комітет у Франції (УЦГКФ) і Центральне представництво українців у Франції (ЦПУФ), ряд жіночих, молодіжних і просвітянських організацій. Працюють суботні школи, де поряд з українською вивчають і французьку мову. З 1952 р. встановлено обов'язкове вивчення української мови у Паризькому державному університеті східних мов і цивілізацій. У 1951 р. у північну околицю Парижа Серсаль з Мюнхена переїхав європейський центр Наукового товариства ім. Т.Шевченка. Тут велась підготовка десятитомної енциклопедії українознавства. У Франції протягом 30 років жив, творив і помер видатний український діяч та письменник В. Винниченко.

У повоєнні роки невелика група українських емігрантів оселилася в Італії, зокрема в Римі, який став центром української діаспори. Як відомо, у 1946 р. радянський уряд заборонив діяльність Української греко-католицької церкви. Після цього у Рим перебрався багато її установ. Він став осередком таких чернечих орденів, як василіяни, студити та ін. Наприкінці 50-х років тут була заснована так звана Мала Семінарія, а наприкінці 60-х років був відкритий Український католицький університет. У 1969 р. завершилося будівництво собору Св. Софії. У відкритті університету і будівництві собору велика заслуга кардинала Й. Сліпого, який протягом 1944-1984 рр. був головою Української католицької церкви.

З третьою хвилею української еміграції пов'язано створення української діаспори в Австралії.

Першим українцем в Австралії був видатний вчений-антрополог М. Миклухо-Маклай (XIX ст.).

Після першої світової війни до Австрії прибула невеличка група українців. Проте масовою українська еміграція тут стала лише після другої світової війни. Вчені стверджують, що австралійська українська громада веде своє походження від "переміщених осіб". За 1948-1952 рр. сюди прибуло приблизно 30 тис. українців [28, с. 19]. Це були молоді, енергійні люди, переважно робітники, хоча траплялися представники інтелігенції. Тут, як і у Великобританії, чоловіків було значно більше, ніж жінок. Українські іммігранти в осовному селилися в східних і південних штатах, переважно у великих містах - Сідней,

Мельбурні, Аделаїді, Брісбені та ін. Вони були змушені працювати на важких роботах, навіть найкваліфікованіші з них починали працювати на чужині простими чорноробами.

В Австралії прибулі українські "переміщені особи" організувалися в громади, будували народні доми, школи, церкви, організували хори, танцювальні групи, молодіжні організації, жіночі асоціації. У 1950 р. було створено об'єднання українців Австралії, яке в 1953 р. було перейменоване в Союз українських організацій в Австралії (СУОА). З початку 50-х років виходили два тріжневики "Вільна Думка" у Сідней - та "Сдність" у Аделаїді. Значний вплив на українців мала українська католицька і православна церкви. Діяли суботні школи, у двох університетах були запроваджені українознавчі програми. Створене Наукове товариство ім. Шевченка з самого початку стало осередком українських науковців [22, с. 15-16].

Частину української діаспори третьої хвилі становили українці країн Центральної Європи, зокрема Польщі, Словаччини, Румунії. Процес розселення українців цих країн мав свої особливості. Так, українська діаспора у Словаччині, Румунії складалася в основному з українців, що мешкали на землях своїх предків, не приєднаних Сталінім до Радянської України.

Проте на особливу увагу заслуговує українська діаспора у Польщі. Зумовлюється це кількома чинниками, головним з яких є те, що у Польщі українці упродовж багатовікової історії мешкали на своїх етнічних землях. Після першої світової війни вони відійшли до Польщі. Наприкінці другої світової війни і у перші повоєнні роки українці Польщі були депортовані і переселені в інші, віддалені від місць свого проживання, райони. У зв'язку з цим деякі дослідники української діаспори вважають, що у повоєнній Польщі українське населення перетворилося з автохтонів, із зарубіжних українців з етнічних земель, у власне українську діаспору.

До складу українських етнічних земель, що у повоєнні роки згідно з договором про радянсько-польський кордон (1945 р.) були передані Польщі, входили Перемільщина, Лемківщина, Холмщина Підляшшя. Ці землі з давніх часів заселяли переважно українці. У всіх районах Польщі у перші місяці повоєнного часу проживало приблизно 700 тис. українців [22, с. 55].

Проте наприкінці війни і в перші повоєнні роки відбувся обмін українського і польського населення. Він проходив відповідно по польсько-радянському договору від 9 вересня 1944 р. про добровільний взаємний обмін цивільними особами. Договором передбачалося за період з 15 жовтня 1944 р. по 1 лютого 1945 р. виселити з Польщі 650 тис. осіб.

Із західних українських етнічних земель, переданих Польщі, українців переселили в СРСР, в основному в західні області України. Водночас із західних областей України польське населення було переселене на територію повоєнної Польщі - в основному на західні північні землі, які після війни відійшли від Німеччини до Польщі. Українські переселенці осідали переважно в сільських місцевостях, звідки виїхали поляки. Це були східні частини Тернопільщини, Рівненщини, північний схід Львівщини і приміські райони Львова, інші великі міста та деякі інші райони. Статистика свідчить, що з 15 жовтня 1944 р. по серпень 1945 р. з Польщі було переселено 483 тис. українців. Після обміну в Польщі залишилося 220 тис. українців, з яких близько 160 тис. проживало на українських чи змішаних україно-польських (польско-українських) землях. Понад 50 тис. українців проживало у різних районах польських етнічних земель [22, с. 60].

У розселенні українців у повоєнній Польщі ганебну роль відіграла так звана акція "Вісла" ("акція В") - виселення українців і членів змішаних україно-польських сімей з українських етнічних і прилеглих земель, розташованих у південно-східній частині Польщі: Надсяння, Лемківщина, Холмщина, Підляшшя. Цих осіб було поселено у так звані "повернуті" західні та північні райони з обов'язковим розпошенням українців серед переселеного з України польського населення, яке відзначалося антиукраїнізмом. Головною метою акції "Вісла" була асиміляція українців у польському середовищі.

Історія цього процесу така. В урядових колах Польщі наприкінці 1946 р. виникла ідея про переселення українців, що не виїхали в УРСР у 1944-1946 рр. Згідно з наказом військові підрозділи південно-східної Польщі в січні 1947 р. підготували списки українських та змішаних (україно-польських) сімей. А 17 квітня 1947 р. була сформована оперативна група "Вісла", що мала завдання переселити українське населення. Переселення проводилось з 28 квітня до серпня 1947 р. Воно проходило в дуже важких умовах, у надзвичайно стислі строки (на підготовку надавалося 2-3 години). У виселених місцях руйнувалися храми, спалювалися села, особливо на Лемківщині та в Надсянні. Українців селили по одній сім'ї в одному населеному пункті, не ближче 50 км від сухопутних і 30 км від морських кордонів. Спочатку їм не виділялося землі і вони були змушені працювати на поляків. Лише на початку 50-х років українцям дозволили придбати найгірші землі. В Ольштинське, Щецінське, Вроцлавське, Гданське, Познанське воєводства було виселено 140,6 тис. українського та змішаного українсько-польського населення [54, с. 4].

Даючи оцінку акції "Вісла", слід відзначити, що такого насильницького вигнання частини великого українського народу з його ет-

нічних земель сучасне цивілізоване суспільства не знає. Вчені порівнюють його хіба що з сталінським свавіллям в СРСР щодо калмиків, карачаївців, балкарців, чеченців, інгушів, кримських татар, турків-месхетинців, німців, греків, курдів, виселених зі своїх земель. Сенат Республіки Польща прийняв спеціальну заяву, в якій засудив акцію "Вісла" як характерну для тоталітарних режимів .

Щодо українців - це був геноцид. Ця акція не може бути виправдана посиленням на тогочасне ускладнення українсько-польських взаємин: у районах змішаного проживання українського і польського населення велася збройна боротьба. З польської сторони в ній брали участь нелегальні військові формування Армії Крайової та Армії Людової, з української сторони - загони Української повстанської армії переважно бандерівського крила. З обох сторін гинули люди, розпалювалися міжнаціональні конфлікти. Під час німецької окупації на українських етнічних землях зі змішаним населенням відбувалося переселення людей за національною ознакою. Такі переселення здійснювалися до 1944-1946 рр. У поселення з переважанням поляків поселялися польські сім'ї з прилеглих сіл, а в поселення, де переважали українці, поселялися українські сім'ї з прилеглих територій. У цих поселеннях були створені озброєні загони самооборони і спірні питання вирішувалися збройним шляхом. З обох сторін проявлялися акти жорстокості до мирного населення.

Явним ускладненням українсько-польських відносин скористався польський уряд, з метою "остаточного" вирішення українського національного питання на значних українських і змішаних українсько-польських землях він вдався до антигуманного принципу колективної відповідальності й насильно виселив українців з їх етнічних земель [34].

Лише в другій половині 50-х років польський уряд пішов на деякі поступки українцям. У 1956 р. почала виходити українська газета "Наше слово", виникло Українське суспільно-культурне товариство (УСКТ). Вони отримували значні державні субсидії і були під наглядом міністерства внутрішніх справ. Товариство займалося переважно фінансуванням майже 50 українських хорів і танцювальних ансамблів, проводило популярні фестивалі української пісні та музики. Проте його можливості були обмежені щодо розширення освіти для українців, тому на 1970 р. тільки близько 5 % українських дітей у Польщі навчалися рідною мовою [15, с. 2256].

Українці виселені на західні та північні польські землі, в основному так і залишилися там жити. Значна частина українців осіла у Варшаві, Кракові та інших містах. Частково українці живуть на своїх етнічних землях. За різними оцінками у Польщі мешкає 300-600 тис. українців і осіб українського походження.

Значна частина українців мешкає у Румунії. Офіційно вважається що тут, згідно з переписом населення 1977 р. проживало близько 70 тис. українців. Фактично їх - 250-300 тис. [21, с. 251]. У Румунії українці живуть на етнічних і змішаних (румунно-українських) землях. Більшість українців розселені на етнічних землях поблизу кордону з Україною, - зокрема на межі з Чернівецькою областю у Південній Буковині (Сучавський повіт), на межі з Закарпаттям у Мармарошині (Мармаровський повіт). Живуть українці в Банаті і Добруджі. Центрами значного зосередлення українців є Бухарест, Сату-Маре та інші міста.

Вчені встановили відмінності в мові українців, що мешкають у різних регіонах Румунії. Рівень національної свідомості українців Румунії низький, що є наслідком дискримінаційної політики румунського уряду, що постійно стримував розвиток культури національних меншин. До 1947 р. уряд взагалі не визнавав за українцями права на національне існування. Дещо змінилася ситуація за 1948-1963 рр., коли дозволялося відкриття сільських україномовних шкіл. У Бухарестському університеті почало діяти відділення української мови та літератури. Проте з наступом в 1964 р. реакції більшість здобутків попереднього періоду поступово було ліквідовано. Лише після Грудневої революції 1989 р. відбуваються змінні на краще. Створено Союз українців Румунії, встановлюються прямі зв'язки український громад Румунії з Україною, відновлюються українське ШКІЛЬНІЦТВО, ведеться підготовка спеціалістів для українських шкіл.

На етнічних землях живуть українці у Словаччині. Головним регіоном їх розселення є Східна Словаччина (Пряшівщина), що прилягає до лемківської частини Закарпаття України. За етнографічними ознаками пряшівські українці (русини-українці) дуже близькі до лемків. Районами компактного розселення українців є такі населені пункти Словаччини, як Бардіїв Свидник, Попрад, Пряшів, Гуменне та ін. Тут проживає близько 100 тис. українців (за офіційною статистикою - 40 тис.)

Українці Словаччини у порівнянні з українцями Румунії жили значно краще. У передвоєнній Чехословаччині русини-українці мали свою автономію - Карпато-Україну. Після закінчення другої світової війни Українська національна рада Пряшівського краю порушила питання про його автономію в межах Чехословаччини. Проте урядові кола як в Празі, так і в Братиславі відмовили у цьому, хоча задовольнили значні вимоги в культурно-освітній сфері. Так, до 1948 р. русини-українці мали власну шкільну систему, видавництво, газету, театр, молодіжну організацію, де переважно через поширеність русофільства - вживалася російська мова.

На початку 50-х років була запроваджена програма українізації, яка дала поштовх розвитку української літературної мови. Виникає

нова організація ~ Культурна спілка українських трудівників (КСУТ), що представляла інтереси українців. Українці з ентузіазмом сприйняли починання уряду О. Дубчека, підвищилася їх активність. Навесні 1968 р. виникла ідея скликання Української національної ради. Україномовна преса закликала до політичної, економічної та культурної автономії. Проте це тривало недовго. З придушенням Дубчекової "революції" питання про автономію відпало. І все ж у цей час під наглядом словацького уряду продовжував функціонувати ряд русинсько-українських культурних інституцій: музей у Свиднику, українське відділення Пряшівського університету, Культурна спілка українських трудівників, виходила з друку українська преса [15, с. 2394-2396].

Певні позитивні зміни сталися також у соціально-економічній сфері: край було електрифіковано, у Пряшеві з'явилась нові промислові підприємства, розбудовано сучасні шляхи. Більшість українців стали промисловими робітниками, службовцями, спеціалістами. Проте вони все ж зазнавали певної дискримінації - прибутки русинів-українців були у середньому на 40 % нижчими, ніж у чехів і словаків [42, с. 693].

Поселення українських іммігрантів у повоєнний період виникали і в інших країнах, проте вони з одного боку були незначними, а з іншого - несталими. Так, до Аргентини в перші повоєнні роки прибуло 6 тис. українських "переміщених осіб" і певна кількість українців з прилеглих та інших американських країн. Проте уже в 1954-1965 р. 8 тис. українців виїхало звідти, в тому числі 5 тис. - СРСР, інші в США і Канаду. У другій половині 60-х - першій половині 70-х років частина українського населення прибула в Аргентину з Парагваю та інших країн.

Незначною була імміграція українців у Бразилію. За 1947-1951 рр. сюди прибуло 7 тис. українських "переміщених осіб". Переважна більшість українських емігрантів (85 %) живе у штаті Парана. Найбільш концентровано (70 %) вони розміщені у невеликому районі біля містечка Прудентиполя штату Парана, а також у районі його головного міста Курітіби. Українці та особи українського походження у Бразилії зайняті в основному (80 %) у сільськогосподарському виробництві. У штаті Парана діє 210 греко-католицьких і шість православних українських церков. Українська мова викладається в чотирьох світських, у кількох духовних коледжах та семінаріях. Всього у Бразилії налічується 155-350 тис. українців.

У повоєнний час, зокрема в 1948-1950 рр. невелика група українських іммігрантів оселилася в Парагваї. Проте вже на початку 60-х років більшість із них виїхала до Аргентини, США, Канади. Нині в Парагваї проживає близько 12 тис. українців і осіб українського по-

ходження. Розселені вони у місцевостях Колонія Фрам, Сандова, Нова Волинь, Богданівка, Тарасівна та ін.

Близько 10 тис. українців живе в Уругваї. Майже половина з них в місцевості Монтевідео. У 1960-1970 рр. значна частина українців Уругваю виїхала в Аргентину, СІЛА і Канаду.

Після другої світової війни близько 5 тис. українців оселилося в Бельгії. Значна частина українців та осіб українського походження проживала в колишній Югославії. У 80-х роках їх налічувалося близько 55 тис., з них 26 тис. чоловік у Бачці - частині автономної області Воеводина. В основному це сільські жителі.

Невелика українська діаспора в Австрії (5 тис. осіб), Швеції (близько 2 тис. осіб), Угорщині (близько 3 тис. осіб). В Угорщині українці проживають на етнічних землях в басейні середньої течії р. Тиси (Саболчський комітат), а також частково у Будапешті та інших містах.

Небагато українців мешкає в Іспанії, Данії, Норвегії, Швейцарії та інших країнах Західної Європи, а також в окремих країнах Азії та Африки.

Таким чином, третя хвиля української еміграції у повоєнний період була в основному політичною, що зумовлювалося острахом українців підпасти під репресивні дії сталінського режиму. Особливістю третьої хвилі української еміграції є те, що українці, які під час війни опинилися за кордоном і не повернулися до України, стали "переміщеними особами", що знаходилися у таборах в американській, британській та французькій зонах окупації Західної Німеччини і якими опікувалася Організація Об'єднаних Націй. Переселення українських "переміщених осіб" у різні країни відбувалося на діяльності кожної української громади конкретної країни і на українській діаспорі в цілому.

IV. СХІДНА УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА

До східної української діаспори належать українці, які проживають у республіках колишнього ССРСР, тобто у країнах СНД і Балтії. Зупинимось на історії еміграції з України у різні райони Російської імперії та республік із колишнього Радянського Союзу.

Переміщення племен і народів відбувалося ще за княжих часів. У козацьку добу українські козаки з різних причин переходили до Московії. Так, у 1557 р. до Московії з військом у кількості сот козаків перейшов Д. Вишневецький. Частина українських козаків залишалася в Московії лід час козацьких рейдів до неї. Деякі козаки осіли в Московії за походу на Москву П. Сагайдачного у 1619р. Ав 1640 р. на північній Слобожанщині проживало уже близько 20 тис. переселенців з України. Частина козаків-втікачів перейшла до Московії і розосере-

дилась на її території в роки визвольної війни 1648-1654 рр, з часів гетьманування Ю. Хмельницького чимало українців опинилось в Московії примусово як політичні в'язні. Одним із перших московських в'язнів були гетьмани І. Виговський, зять Б. Хмельницького І. Нечай, пізніше - гетьман Правобережної України П. Дорошенко, гетьмани Лівобережної України - Д. Многогрішний, І. Самойлович та ін. [41, с. 8].

Після Полтавської битви відбувається насильницька (переважно сезонна) еміграція українців на важкі роботи: в північні райони Росії для будівництва Санкт-Петербурга і впорядкування прилеглих до нього районів. Ладозького обвідного каналу, розбудови Волго-Донського каналу, укріплень на р. Терек тощо.

У XVIII ст. на заклик російського уряду українці починають переселятися у різні регіони Російської імперії, з початку століття вони почали обживати місцевості біля Царицинської лінії на нижній Волзі. Ними по суті тут було створене Волзьке козацьке військо, що існувало до 1870 р. Після його ліквідації одна частина українських козаків була приписана до Астраханського козацького війська, а друга поселена над Тереком і увійшла до складу Терського козацького війська.

У XVIII ст. відбулося масове заселення українцями Нижнього Поволжя та південної частини Центрально-Землеробського району (Воронезька губернія), Бессарабії, нижньодонських степів. У 70-х роках XVIII ст. українці становили майже четверту частину жителів Бессарабії та Війська Донського. На Нижньому Поволжі у 1719 р. українців не було зовсім, а у 1782 р. вони становили 4,4 % населення району [58, с. 5].

Широко використовувався Росією культурний потенціал України, оскільки Росія у XVII-XVIII ст. була на значно нижчому ступені розвитку, ніж Україна. Кращі освітянські сили запрошуються до Росії. Крім цього, Петро I, скоротивши у 1709 р. число учнів Києво-Могилянської академії з 2000 до 161, змусив її викладачів виїхати до Росії, що відіграло велику роль у розвитку культурного і духовного життя Російської держави. Вихідці з України працювали в державно-політичній, військовій, релігійній, освітній та мистецькій сферах. За 1700-1750 рр. з 15 ректорів новоствореної Московської слов'яно-греко-латинської академії 14 були українцями, вихованцями Києво-Могилянської академії. Із 127 архієреїв, які в 1709-1762 рр. очолювали російські кафедри, було 70 українців. Протягом XVIII ст. багато українців обіймали керівні посади у Святійшому Синоді. Значний внесок українців і в російське мистецтво, літературу та науку. Слід згадати українських композиторів Д. Бортнянського та М. Березовського, яких "привласнює" Росія, художників Д. Левицького, А. Куїнджі, І. Рєпіна та ін.,

письменників І. Богдановича, В. Капніста, В. Наріжного, Г. Мачета, М. Гнедича, М. Гоголя, Г. Данил енського, В. Короленка, вчених М. Остроградського, П. Юркевича, О. Потебню, М. Стороженка, М. Ковалевського, К. Ушинського та ін.

Вплив українців був широким і різнобічним, про що у 1871 р. писав професор П. Безсонов: "Всякий знает как были они обильны, сильны и влиятельны... Пришельцы (малороссы) заняли здесь (в Веллкороссии) самые видные и влиятельные места, от иерархов до управления консисторий, ими устроены, от воспитателей семьи царской до настоятелей монастырских, от ректоров, префектов и учителей ими же проектированных школ до кабинетных и типографских ученых, делопроизводителей, дьяков и секретарей. Все почти подвергалось их реформе..." [27, с. 57-58]. Цей український вплив, за словами польського вченого О. Брюкнера, європеїзував Москву [58, с. 15]. Проте про український внесок у російську культуру правлячі кола Росії забули. А в Петербурзі й Москві самої української спадщини не знали і не хотіли знати.

Наприкінці XVIII ст. українці (запорозькі козаки) заселяють родючі землі Кубані (Малиновий Клин). Це відбулося згідно з указом Катерини II (1792 р.) про переселення Чорноморського козацького війська, організованого з колишніх запорожців після зруйнування Січі, на так звану Чорноморську прикордонну лінію, яка проходила правим берегом Кубані. З часом Чорноморське козацьке військо поновилося також переселенцями з Чернігівської, Полтавської і Харківської губерній. Чорноморці заснували на Кубані 42 курінних селища (однойменних з куренями Запорозької Січі) з військово-адміністративним центром у м. Катеринодар, заснованим у 1794 р. (нині м. Краснодар). У першій третині XIX ст. людність на Кубані зростала за рахунок козаків із колишньої Гетьманщини, Слобожанщини, а також КОЛІШНІХ запорожців і селян-утікачів. На Кубані переважали чоловіки, тому у 1832 р. царський уряд примусово переселив сюди з Лівобережної України кілька тисяч дівчат.

Відповідно до Андріапольського миру (1829 р.) від Туреччини до Росії відійшло все чорноморське узбережжя від Анапи до Гагри. Тоді й розпочалося його заселення українцями, в основному азоськими козаками, які повернулися з Туреччини у 1832 р. Тепер українці заселили узбережжя Чорного і Азовського морів від гирла Дунаю до гирла Кубані й далі на південний схід аж до Кавказького хребта.

У XIX - на початку XX ст. Україна стала регіоном Російської імперії, звідки йшли найбільші переселенські потоки на схід. Причини цього були різні, але головною з них було зменшення землі у селян.

Після скасування кріпосного права (1861 р.) селяни Східної України одержали лише 26,7 % землі. Селянські наділи значно скоротилися, зокрема на Лівобережжі й Півдні на 29-30 %. Водночас селяни сплачували за ці наділи великі податки. Крім цього, після проведення столипінської реформи зросло майнове розшарування селянства. Незаможні селяни Полтавщини, Чернігівщини, Київщини та інших регіонів масово йшли на сезонні сільськогосподарські роботи в зернові райони Півдня та на бурякові плантації Лісостепу, переселялися в східні райони. З боку царського уряду це переселення заохочувалося: переселенцям виділялось по 200 крб. на сім'ю, забезпечувалося безкоштовне перевезення емігрантів у місця поселень, виділялися безкоштовні земельні наділи, молодь призовного віку на тривалий період звільнялася від служби в армії тощо. У результаті цього за 1891-1914 рр. зі Східної України переселилося 1982 тис. осіб, що дорівнювало 45 % усіх переселенців у царській Росії. Найбільше переселилося в Азію українців з Полтавської (за 1885-1814 рр. майже 422 тис. осіб), Чернігівської і Київської губерній. Районами поселення українців були Сибір, Далекій Схід, Середня Азія, Казахстан і Північний Кавказ [21, с. 196].

Під час першої світової війни еміграція майже припинилася. Продовжилася вона на початку 20-х років ХХ ст. Внаслідок еміграційних процесів уже в середині 20-х років українська діаспора в азіатській частині була більшою за європейську. У 1926 р. вона налічувала тут 2,2 млн. осіб (1897 р. - 328 тис), або 62 % всієї української діаспори в СРСР [58, с. 11].

Перебуваючи в російському оточенні, українці асимілювалися. Це відбувалося передусім там, де вони становили меншість. Особливо швидко відбувалася асиміляція українців у великих містах та промислових центрах, де їх частка постійно зростала. Так, згідно з даними перепису населення 1926 р. четверта частина українців, розпо-рошених по СРСР, рідною мовою назвала російську.

З середини 20-х років почалося сплановане державою сільськогосподарське переселення людей на схід. Воно здійснювалося Всесоюзним переселенським комітетом при ЦВК СРСР, з 1930 р. - Наркомземом СРСР. Районами оселення стали Сибір, Далекій Схід, Сахалін, Карельська АРСР. За 1926-1939 рр. сюди з України виїхало 2,8 млн. осіб. Водночас з інших регіонів СРСР було переселено понад 220 тис. осіб. Таке переміщення людей різних національностей було намаганням створити імперію з однорідним зрусифікованим етносом, назва якому була "єдиний радянський народ".

З початку 30-х років переселення з України почалось на принципово нових засадах - на основі примусу. Переселялися переважно

політичні противники сталінського режиму. Європейська Північ, Західний і Східний Сибір, Далекий Схід, Казахстан, Середня Азія стали місцями спецпоселень, де масово використовувалась практично безплатна каторжницька праця. Через Соловки, систему таборів на будівництві Біломорсько-Балтійського каналу, в районах Печори, "Свирбуду" та багато інших концтаборів пройшло 10-12 млн. в'язнів, в тому числі не менше 50 % з України. В них провели свої останні дні в 30-Х роках сотні тисяч невинних людей [21, с. 196].

Репресій зазнали діячі культури, наукова інтелігенція, військові. Ще на початку 20-х років було вислано до концтаборів тисячі діячів культури, цю якимось чином були зв'язані з УНР або взагалі українським національним рухом. За звинуваченням в організації голоду 1923-1933 рр. було репресовано багато українських агрономів, працівників земельних органів, сільськогосподарської кооперації. З липня 1937 р. з Києва та деяких інших міст здійснювалося масове виселення "членів сімей троцькістів і диверсантів, що активно сприяли антирадянській діяльності".

Різно зросла східна українська діаспора в роки Великої Вітчизняної війни та повоєнні часи. У східні райони СРСР - у Поволжя, на Уралі, в Сибір, Казахстан і Середню Азію - під час війни було перебазовано з України разом з робітниками та інженерно-технічним персоналом 500 великих промислових підприємств, сотні колгоспів і радгоспів, машинно-тракторних станцій. За рахунок евакуйованих з України населення тут зросло на 3,5 млн. чоловік.

Примусовим переселенням людей на схід характеризувалися перші повоєнні роки, особливо із західних областей України, яке почалося у 1944 р. Виселялися "бандерівці", "бандопосібники", "куркулі", еговістрі з родинами. За 1944-1952 рр. з території західних та Ізмаїльської областей було виселено переважно до Сибіру та на Північ понад 200 тис. осіб [53, с. 15],

Відбувалося переселення і українців-селян. Вони осідали в Сибіру, на Далекому Сході, у Казахстані, Карело-Фінській РСР, а також у Поволжі та на Північному Кавказі. За 1949-1953 рр. сюди прибуло понад 400 тис. осіб. На освоєння ЦІЛРШНИХ та перелогових земель Сибіру та Казахстану у 1954-1956 рр. з України виїхало понад 80 тис. юнаків і дівчат. Сільськогосподарське переселення в східні райони СРСР тривало у 60-х роках. Одночасно тривало організоване переселення на будівництво великих промислових об'єктів. Багато українців виїжджало до східних та північних районів у зв'язку з високою зарплатою, пільгами при нарахуванні трудового стажу тощо. Радянський уряд, підтримуючи переселення українців до республік Середньої Азії,

Прибалтики, Кавказу, водночас створював умови для поселення в Україні осіб з Росії та інших республік СРСР.

Іномовне та інонаціональне оточення українців вело до все більшого їх зрусифікування. Про темпи русифікації української діаспори свідчать данні переписів населення, що проводились у 1926, 1959 і 1970 роках [58. с. 15-17].

Східна українська діаспора

Українці	1926 р.	1959 р.	1970 р.
За національністю	7976000	5469000	5469000
За мовою	5376000	2663000	2650000

В СРСР українці за межами УРСР не мали жодних національних прав на відміну від росіян в Україні. Це стосувалось і українців, які проживали на території Північної Слобожанщини та Кубані, що входять до української етнічної території, і де вони становили більшість. У 60-х роках за межами України не було українських шкіл, преси, книжкової продукції, не діяли українські земляцтва або товариства.

Переселення українців у східні й північні регіони СРСР продовжувалося у 70-80-х роках, що було пов'язано з освоєнням нових районів, будівництвом нових промислових об'єктів. У Сибіру та на Далекому Сході освоювався Західно-Сибірський нафтогазовий комплекс (Тюменська область), споруджувався Кансько-Ачинський паливно-енергетичний комплекс (Красноярський край), здійснювалось і будівництво Байкало-Амурської залізниці (Амурська, Іркутська області, Якутська та Бурятська автономні республіки) і господарське освоєння цієї зони, золотодобувних підприємств. Стимулом міграції у Сибір і на Далекий Схід були так звані "районні коефіцієнти" до зарплати робітників і службовців та виплати надбавок до зарплати за роботу в цих регіонах. В результаті число українців тут зростало. Якщо в 1970 р., зокрема, в Тюменській області їх було 25,8 тис, то в 1989 р. - 260,2 тис. тобто кількість українців зросла у 10 разів, а в Мурманській області відповідно - 56,3 тис. і 105,1 тис, тобто зросло майже вдвічі [58, с 19].

Особливістю української діаспори 60-80-х років на відміну від дореволюційної та довоєнної (до другої світової війни) є її урбанізованість. У середині 70-х років 65,8 % українців жили в містах та промислових селищах. Слід відзначити і таку особливість української діаспори, як зменшення абсолютної чисельності українців у деяких регіонах Сибіру та Казахстані. Зокрема, у Казахстані за переписом 1989 р. налічувалось 896,2 тис українців тоді, як у 1970 р. - 933,5 тис. Пояс-

нюється це не стільки механічним зменшенням, скільки прогресуючою асиміляцією. Так, поза межами України діти з російсько-українських сімей віддають перевагу російській національності. Так, у середині 70-х років у республіках Прибалтики в російсько-українських родинах 65-75 % молоді ототожнювала себе з росіянами. Основним фактором такого вибору національності було назване використання російської мови як засобу "міжнаціонального спілкування, а також могутнього засобу прилучення до культурних цінностей інших етносів СРСР та до світової культури".

За переписом населення 1989 р. лише половина українців діаспори вважала рідною мовою українську, а вільно нею володіли лише 5-15 % українців.

У 1989 р. в СРСР налічувалось 44, 2 млн. українців, з яких 6767 тис. (15,3 % усіх українців СРСР) жили поза межами державних кордонів України. Проте за деякими статистичними даними, чисельність українців у діаспорі СРСР становила 11 млн. осіб, а у східній діаспорі жив кожний п'ятий українець світу [21, с. 199].

Українська діаспора була однією з найчисленніших у СРСР і займала друге місце після росіян. Практично в усіх республіках, краях, областях, округах СРСР жили українці.

Проте найбільшою українська діаспора як була, так і залишається у Росії. Згідно з переписом населення 1989 р. в Росії мешкало 4363 тис. українців - 9,9 % усіх українців СРСР, У першу трійку входили також Казахстан - 896 тис. (2,0 %) і Молдова - 600 тис. (1,4 %). Далі йшли: Білорусія - 291 тис. (0,7 %), Узбекистан - 153 тис. (0,3 %), Киргизія - 108 тис. (0,2 %), Латвія - 92 тис. (0,2 %), Грузія - 52 тис. (0,1 %), Естонія - 48 тис. (0,1 %), Литва - 45 тис. (0,1 %), Таджикистан - 41 тис. (0,1 %), Туркменія - 36 тис. (0,1 %), Азербайджан - 32 тис. (0,07 %), Вірменія - 8 тис. (0,02 %).

Слід звернути увагу і на те, що за рівнем територіальної зосередженості українців у діаспорі (тобто за питомою вагою українців серед усього населення певного регіону) перше місце у 1989 р. займала Молдова. Тут українці становили 13 % населення республіки. Далі йшли: Казахстан - 5,4 %, Латвія - 3,5 %, Естонія - 3,1 %, Росія - 3,0%, Білорусія - 2,9 %, Киргизія - 2,5 %, Литва - 1,2 %, Туркменія і Грузія - 1,0 %, Узбекистан і Таджикистан - по 0,8 %.

Найбільша східна українська діаспора - у Росії - понад 65 %. У 1989 р. найчисленіша українська діаспора в Росії була зосереджена у Центральному, Далеко-Східному, Північно-Кавказькому, Уральському, Поволзькому та в деяких інших економічних районах. Проте виявлена тенденція до значного скорочення частки українців на розмі-

шених в Росії східних українських етнічних територіях (Центрально-чорноземна область, Північний Кавказ) і зростання їх абсолютної чисельності та частки серед усіх жителів північних і північно-східних регіонів Росії. Пояснюється це двома чинниками. По-перше, упродовж 30-80-х років північні та північно-східні регіони Росії були місцем заслання і спецпоселення передусім з політичних мотивів. Сюди висилалися мільйони українців. Частина їх тут залишалася назавжди. По-друге, у цих регіонах значне число українців працювало на високооплачуваних нафто- і газопромислах, на підприємствах з видобутку золота, кольорових металів тощо.

У Центрально-Чорноземному районі розміщена значна територія східної частини Слобідської України (Слобожанщини). Українські етнічні землі проходять уздовж східного державного кордону з Росією і заглиблюються на територію Білгородської, Воронежської та Курської областей, місцями аж поза Дон. У 1989 р. у Центрально-Чорноземному районі проживало близько 250 тис. українців (на 30 тис. менше, ніж у 1959 р.) і з них майже 90 % (220 тис.) - у Білгородській, Воронежській та Курській областях. Найбільше українців мешкало у Воронежській області - 122,6 тис. Частка українців у Центрально-Чорноземному районі в 1989 р. становило 3,2 % від усього його населення і була дещо нижчою, ніж у 1959 р. (3,6 %).

Продовженням українських етнічних земель є Північний Кавказ. На прикордонні з Україною розміщена Ростовська область. Ще у XVні ст. українцями була заселена Кубань (Краснодарський край). У середині 20-х років у багатьох регіонах Північного Кавказу переважали українці. Проте в результаті політики етноциду, проводжуваної офіційними колами СРСР, уже в першій половині 30-х років кількість українців тут скоротилася у 10 разів. У 1989 р. українська діаспора на Північному Кавказі налічувала 480 тис. осіб. Нині українці розселені переважно в Краснодарському краї (1989 р. - 195,9 тис.), Ростовській області (178,8 тис.), Ставропольському краї (69,2 тис.). Кількість українців в автономних республіках регіону відносно невелика і становить по 10-13 тис. осіб [21, с 211].

Здавна заселене українцями Поволжя. У 1989 р. тут проживало 350,7 тис. українців, що становило 2,1 % усього населення. Українці мешкали у Саратовській (1989 р. - 102 тис.), Куйбишевській (82 тис.), Волгоградській (79 тис.), Астраханській (19 тис.), Ульяновській (18 тис.), Пензенській (15 тис.) областях, у Татарській (33 тис.), Калмицькій (4 тис.) АРСР. Процес асиміляції українців у цих землях почався ще з дореволюційних часів. Водночас переважно у містах формувалася "нова" українська діаспора, що прибула сюди в останні десятиріччя.

"Нова" діаспора швидко зростала в усіх, крім Саратовської та Волгоградської, областях та автономіях.

Численною є українська діаспора на Уралі. Вона почала тут формуватися ще з кінця XVІІ ст. Число переселенців з України неухильно зростало. В 1959 р. на Уралі мешкало 532, 4 тис. українців. Однак в наступні десятиліття відзначалося істотне скорочення української діаспори. У 1989 р. вона налічувала 442,8 тис. осіб, тобто скоротилася майже на 90 тис. Такий процес пояснювався масовим поверненням українців у Вітчизну після відбуття ув'язнень, заслань і спецпоселень, а також їх асиміляцією. Нині найбільш численна українська діаспора у Челябінській, Оренбурзькій, Свердловській, Пермській областях та Башкортостані.

Багато українців мешкає на величезних слабо залюднених і обжитих просторах Сибіру - у 1989 р. їх було тут понад 860 тис. у тому числі в Західному Сибіру 538,8 тис. та у Східному Сибіру - 279,5 тис. Серед усього населення названих регіонів питома вага українців становила відповідно 3,8; 3,9; 3,7 % [21, с. 214-215].

Історія ж заселення українцями Сибіру почалася з другої половини ХІХ ст. Що ж до масового переселення українських селян на родючі землі південної частини Західного Сибіру і прилеглих рівнинних степових територій Північного Казахстану, то воно пов'язано із спорудженням у кінці ХІХ ~ на початку ХХ ст. західної та центральної віток Транссибірської залізниці, поблизу якої і селилися українці.

У радянський час Сибір став одним з найбільших районів політичного заслання і розміщення таборів. На будівництві великих промислових підприємств, спорудженні залізничних магістралей тут широко використовувалася майже безплатна робоча сила мільйонів в'язнів і тих, хто був на висланні й спецпоселенні. Серед в'язнів і засланців високою була частка українців. У 50-60-х роках у зв'язку з масовим звільненням ув'язнених та іншими причинами число українців у Сибіру значно знизилося. Зокрема, за 1959-1970 рр. кількість української діаспори Західного Сибіру зменшилася на 103,6 тис. осіб, а Східного Сибіру - на 42, 3 тис. Проте у 70-80-х роках проведення геолого-пошукових і геолого-розвідувальних робіт, а також експлуатація відкритих потужних нафтових і газових родовищ знов залучили сюди українців - переважно кваліфікованих спеціалістів і робітників. Перше місце за розселенням українців займає Тюменська область (у 1989 р. - 260,2 тис. осіб). Багато українців працює у північній частині Красноярського краю, у Магаданській області.

Варто відзначити, що в Сибіру спостерігалось переміщення центрів української діаспори з півдня на північ. У дореволюційний

час українці осідали переважно поблизу Транссибірської залізниці. У 30-50-х роках українські в'язні та переселенці відбували покарання і заслання в таборах і поселеннях, що розташувались значно північніше Транссибірської залізниці. А починаючи з 70-х років українці поселяються в основному в далекі північні регіони поблизу Північного полярного кола.

У становищі української діаспори спостерігається і така тенденція, як посилення асиміляційних процесів серед українців "старої" діаспори. Зокрема в Алтайському краї, Новосибірській, Омській і Томській областях, куди українці переселялися ще у дореволюційний час, частка українців, що вважають рідною мовою українську, становить 27,2-33,2 %, а в Тюменській області, північних районах Красноярського краю, де українці з'явилися відносно недавно, вона значно вища - 54-68 % [21, с. 216].

Численними є українські громади на Далекому Сході, де вони почали формуватися з середини XIX ст. Перші переселенські потоки на Далекий Схід з України проходили через Поволжя, Урал, Сибір. Люди переїжджали кінним транспортом, дуже довго і важко. З 1883 р. царській уряд організував безплатне перевезення сюди людей з Одеси морським шляхом навколо Азії. Та цей шлях був не легшим. Після спорудження Транссибірської залізниці переселення людей на Далекий Схід здійснювалося нею, у 1907-1913 рр. сюди переселилося близько 100 тис. українців. Частка українців у Приморському і Хабаровському краях становила 48,2 %. Українці перенесли сюди рідну мову, порівняно високу виробничу і побутову культуру, давні звичаї і традиції.

За радянського часу число українців на Далекому Сході зросло. У 1989 р. тут їх проживало 620 тис. Значні українські громади зосереджені в Приморському (у 1989 р. - 185,1 тис. осіб) і Хабаровському (112,6 тис.) краях, у Магаданській (85,8 тис.), Амурській (70,8 тис.), Сахалінській (46,2 тис.), Камчатській (43,0 тис) областях. Останнім часом дуже швидко зростала кількість українців у Якутії, де в 1989 р. їх налічувалось понад 77 тис.

За питомою вагою серед усього населення українці займають на Далекому Сході перше місце в Росії: у 1989 р. їх частка тут становила 7,8 %, у Приморському краї, Камчатській і Сахалінській областях. Якутській АРСР вона перевищувала 7 %, а у Магаданській області становила 15,4 %. 40,6 % українців Далекого Сходу рідною мовою вважають українську.

Одним з найбільших регіонів Далекого Сходу є Зелений Клин (Зелена Україна), розміщений в басейні Амуру і на узбережжі Тихого океану. Тут сприятливі природні умови і багаті ресурси. Українці в цьому

краї проживають компактно. Їх поселення сюди почалися на початку другої половини XIX ст. Українські селяни переважно освоювали родючі землі Уссурійсько-Ханківської, а на початку XX ст. і Зейсько-Бурейської низовин. У 1913 р. на Зеленій Україні жило 940 тис. осіб, з яких 74 % становили українці (у Приамур'ї 75-80 %, Примор'ї 60-65 %).

За радянських часів тут сталися великі зміни в національній структурі: сюди було переселено кілька тисяч євреїв (початок 30-х років) і створено Єврейську автономну область (1934 р.). Одночасно були виселені всі корейці і китайці. З 1935 р. українське національно-культурне життя Зеленого Клину, яке вирвалося у 1917-1923 рр., було повністю припинене. Лише з 1987 р. воно почало повільно відроджуватися.

Значна частина української діаспори розміщена на півночі європейської Росії, зокрема в Санкт-Петербурзі і Ленінградській області, Мурманській і Архангельській областях та республіці Комі. У Санкт-Петербурзі та Ленінградській області українська діаспора почала формуватися ще з кінця XVII ст. Як уже згадувалося, у XVIII ст. тут широко використовувалася праця запорозьких козаків на важких будівельних роботах. У XIX ст. в Санкт-Петербурзі працювали визначні діячі української культури і науки, діяли "Общество Т.Г. Шевченка для вспомоществования студентам, уроженцам южнорусского края", українська "Громада", Українське Літературно-художнє Товариство, Український лазарет та ін. Активним тут було українське національно-культурне життя у 1917 р.

Після другої світової війни українська діаспора в цих територіях значно зросла. У 1989 р. у Ленінграді вона налічувала 151 тис. українців, а в Ленінградській області ~ 49,2 тис., 39,3 % українців Ленінграда і 44,8 % українців Ленінградської області вважали рідною мовою українську.

У Мурманській області українська діаспора порівняно молода. Її чисельність неухильно зростала у 60-80-х роках і досягла у 1989 р. 105,1 тис. осіб, що становило 9 % від усього населення області. 47,8 % українців вважало рідною мовою українську.

У республіці Комі українська діаспора почала створюватися лише в роки війни, коли було споруджено залізничну магістраль Коноша - Котлас - Воркута з її наступним продовженням до станції Лабітнанги (Обська Губа) і освоєнням Печорського кам'яновугільного басейну. У 1989 р. вона налічувала 104,2 тис. українців, що дорівнювало 8,3 % усього населення республіки.

Республіка Комі була одним з найбільших в СРСР регіонів політичного заслання. Тут відбували покарання українці, особливо із західних областей України. В'язні будували промислові й транспортні

об'єкти. Відоме їх велике повстання у 50-х роках. Останнім часом значна частина повернулася звідси на Батьківщину.

В інших регіонах Півночі Європейської частини Росії кількість українців була меншою. В Архангельській області вона налічувала в 1989 р. 53,4 тис. осіб, в Карельській АРСР - 28,2 тис. , Вологодській і Новгородській областях - у межах 14,4-19,1 тис. осіб. У Калінінградській області, розташованій між Польщею і Прибалтикою, проживало у 1989 р. 62,7 тис. українців.

Велика українська діаспора розміщена в центрі Європейської Росії, до якого входять Центральний і Волго-Вятський економічний райони. Тут у 1989 р. жило близько 730 тис. українців, в тому числі у Центральному економічному районі 674,8 тис. осіб. За масштабами територіальної концентрації української діаспори Центральний економічний район займає перше місце в Росії. Основна маса українців живе у Москві: у 1989 р. - 252,7 тис. осіб. Певна частина українців мешкає у Тульській (з 1989 р. - 36,3 тис), Калузькій (30,2 тис), Тверській (28,9 тис), Брянській (27,1 тис), Смоленській (21,8 тис). Владимирській (21,8 тис.) областях. Понад 50 тис українців проживало у 1989 р. у Волго-Вятському економічному районі. Найбільші тут українські громади у Нижньо-Новгородській (33,3 тис) і Кіровській (18,9 тис.) областях.

Провідну роль українському національно-культурному відродженні в усій Росії покликана відіграти українська діаспора Москви. Адже в Москві зосереджений уряд Росії, державні засоби масової інформації, редакції газет, видавництва, радіо та телецентри. Українське національно-культурне життя тільки зароджується. Українське товариство "Славутич" та українські наукові об'єднання разом з урядовими колами України покликані активізувати свою діяльність для національно-духовного відродження української діаспори в усіх регіонах Росії. Важливу роль у цьому відіграє Український інститут, заснований в 1997 р. при Московському відкритому державному педагогічному університеті. На його базі вже у серпні 1997 р. відбулася перша наукова конференція "Українська діаспора Росії", яка викликала великий інтерес.

Крім Росії, українська східна діаспора представлена в усіх інших колишніх союзних республіках СРСР. Численною вона є у Молдові. В східних районах Лівобережної частини Молдавського Придністров'я розміщені автохтонні українські землі, де українці на прикордонні з молдавським етносом живуть упродовж двох століть. А взагалі в Молдові українці розселені у всіх її районах. Найвища їх частка у Рибницькому (в 1989 р. - 42,7 %), Окницькому (33,5 %), Бриченському

(28,4 %), Кам'янському (27,3 %) та ін. Висока питома вага українців у деяких містах, зокрема в Рибниці (44,6 %), Тирасполі (32,2 %), Дубосарах (30,1 %), Бельцях (25,5 %), Бендерах (18,2 %) та ін. У Кишиневі налічувалось близько 17 % усіх українців республіки, А всього в Молдові у 1989 р. проживало 600 тис. українців - 13,8 % від усього населення республіки.

Українська діаспора в Білорусії до цього часу вивчена недостатньо. Нині тут вона налічує 291 тис. осіб. Особливо швидко зростала кількість українців у 60-80-х роках, У кожній з областей республіки їх стало удвоє, а в Мінську - втричі більше. Найбільше українців у прикордонних з Україною Гомельській (у 1989 р. - 68,6 тис.) і Брестській (60,6 тис.) областях, а також у Мінську (53,2 тис), менше їх у Мінській (29,6 тис), Могильовській (29,4 тис), Вітебській (26,1 тис) і Гродненській (23,4 тис) областях. Не зважаючи на те, що Білорусія межує з Україною, тут інтенсивно відбувається денационалізація українців.

Друге місце після Росії за чисельністю української діаспори належить Казахстану. Поселення українців у Казахстані почалося у 70-х роках XIX ст. Але різко зросли переселенські потоки українців після спорудження залізниці Оренбург - Арьсь (1905 р.) з відгалуженням на схід. Українці осідали на родючих землях передгірських районів південно-східного Казахстану, поблизу м. Вірний (Алма-Ата), в північних степових районах уздовж Транссибірської залізниці. У 1926 р. питома вага українців тут становила 13,8 % усіх жителів республіки. Вищою вона була у областях Кустанайській - 41,3 %, Актюбінській - 30,7 %, Кокчетавській - 28,5 %, Акмолінській (Ціиіноградській) - 25,4 %, Північно-Казахстанській - 23,8 % та ін.

Наприкінці 20-х - на початку 30-х років у Казахстані активізувалося українське національно-культурне життя, У 1930 р. на українську мову було переведено 400 шкіл, а в Актюбінському педтехнікуму щороку навчалася одна тисяча майбутніх вчителів, при Кустанайському педінституті працював український відділ, українською мовою видавалися підручники, виходили українські газети. Українці активно протистояли асиміляційним процесам, подекуди впливаючи на інші народи.

Принципові зміни у житті та діяльності української діаспори в Казахстані відбулися у військовий і повоєнний часи.

З другої половини 30-х років Казахстан, як і Сибір, перетворився на один з районів СРСР для відбуття покарань і заслань. Великі новобудови споруджувалися у необжитих районах переважно в'язнями створених тут чисельних таборів ГУЛАГу, серед яких було багато українців. Пізніше, в 1954-1956 рр. близько 100 тис молодих українців

приїхали сюди освоювати цілинні та перелогові землі. Найбільше українців проживає у Кустанайській, Тургайській, Актюбгшській, Цілинноградській і Північно-Казахстанській областях.

У повоєнні роки зросла українська діаспора у Карагандинській та Джекказганській областях, де частка українців в окремі роки коливалася від 6,0 до 9,8 % усього населення.

Гіркою особливістю української діаспори в Казахстані є її інтенсивна денационалізація, особливо в повоєнний період. За 1959-1989 рр. частка українців, що визнавала рідною мовою українську, зменшилась тут з 60,4 до 36,6 %.

Досить численною є українська діаспора в республіках Середньої Азії. У 1989 р. вона налічувала 338,5 тис. українців. Найбільше українців мешкає в Узбекистані. У 1989 р. тут проживало 153,2 тис. українців. Почали оселятися вони на початку ХХ ст. після спорудження залізниці Оренбург - Арись (1905 р.) на передгірських богарних землях переважно поблизу Ташкента. Проте українська діаспора формувалася в Узбекистані фактично за радянських часів. У довоєнні роки вона зросла до 73,8 тис. осіб (1939 р.). Особливо швидко зростала чисельність українців із середини 60-х років. Найінтенсивніше вона концентрується в Ташкенті і Ташкентській області, де в 1989 р. проживало відповідно 60,0 і 26,6 тис. українців, тобто більше половини їх чисельності в Узбекистані.

Поселення українців у Киргизії почалося наприкінці ХІХ ст. в основному на нерозораних богарних землях в прикордонні з Казахстаном, Це були в основному колишні малоземельні селяни Полтавської, Чернігівської губерній та деяких районів Подільської та Волинської губерній. У Киргизії у 1926 р. мешкало вже 64,2 тис. українців. Це була найбільша у Середній Азії українська національна меншина, яка 1939 р. зросла більше як удвоє і налічувала 137,3 тис. українців, а частка українців серед усього населення становила 9,4 %.

У повоєнний час кількість українців та їх частка серед усього населення Киргизії поступово зменшувалась. У 1989 р. налічувалося уже 108,3 тис. українців, а їх частка серед усього населення республіки зменшилася до 2,5 %. Відбувалися сильні асиміляційні процеси: за 1959-1989 рр. питома вага українців, які вважали рідною мовою українську, скоротилася з 49,2 до 34,1 %.

Українська діаспора Таджикистану сформувалася в основному в радянський період, переважно у повоєнний час. А наприкінці ХІХ ст. тут проживало всього 1,7 тис. українців, частина ЯКРІХ під час першої світової та громадської воєн виїхали на Батьківщину і у 1926 р. їх залишалось тільки 1,1 тис. осіб. У наступні роки зростання української

діаспори в Таджикистані відбувалося поступово: у 1939 р. вона налічувала 17,4 тис, а в 1970 р. - 31,7 тис. осіб. Помітний ріст української діаспори стався у 80-х роках: у 1989 р. вона досягла 42,3 тис. осіб. Одночасно з Таджикистану українці і реемігрують, зокрема у 1989 р. звідси в Україну відбуло 0,5 тис. українців.

Невелика українська діаспора у Туркменії. З'явилися тут українці після спорудження залізниці Ташкент - Красноводськ (80-ті роки ХІХ ст.). Вони селилися в районах Прикопеддазького передгір'я і освоювали родючі, але засушливі землі. На кінець ХІХ ст. їх тут налічувалося 5,2 тис. осіб. Деяке зростання діаспори спостерігається в 30-х і особливо в 60-х роках. У 1989 р. українська діаспора налічувала 35,6 тис. осіб, з яких українську мову вважало рідною 52,3 %.

Однією з наймолодших і найменших є українська діаспора країн Прибалтики - Латвії, Литви і Естонії. У 1989 р. тут мешкало 185,2 тис. українців. Активне зростання української діаспори тут відбувалося у повоєнний час. За 1959-1989 рр. чисельність українців тут зросла втричі.

Досить помітне місце українців у Латвії, де у 1989 р. їм належало 3,5 % усіх жителів республіки, і вони займали третє місце після діаспори росіян і білорусів.

Зросла українська діаспора в Естонії. У 1989 р. її частка становила уже 3,1 % від усіх жителів, і українці займали третє місце після естонців і росіян.

У Литві українській діаспорі належало четверте місце (в 1989 р. - 1,9 %) після діаспор російської, польської і білоруської.

Начисленіша українська діаспора у Латвії, де мешкало близько 50 % українців даного регіону. На другому місці була українська діаспора Естонії (понад 25 % українців регіону).

У Прибалтійських республіках українці жили переважно у містах, зокрема Ризі, Вільнюсі, Таллінні, Каунасі та ін. Значна їх частина денационалізована. У Прибалтиці рідною мовою вважає українську мову лише близько 50 % українців.

За кількістю українців одне з останніх місць серед колишніх республік СРСР належить республікам Закавказзя: Грузії, Азербайджану, Вірменії. Тут у 1989 р. українська діаспора налічувала 93,1 тис. осіб.

Більше половини українців Закавказзя припадає на Грузію (у 1989 р. - 52,4 тис), де найбільші українські громади зосереджені в Тбілісі (16,1 тис) та Абхазії (11,7 тис).

Друге місце у Закавказзі належить українській діаспорі Азербайджану, де у 1989 р. налічувалося 32,3 тис. українців. Понад половина їх (майже 60 %) проживало у Баку.

Найменшу у Закавказзі українську діаспору має Вірменія: у 1989 р. - 8,3 тис. українців, які мешкали переважно у містах.

Таким чином, східна українська діаспора являє собою досить велику кількість українців, які проживають у країнах, що стали самостійними державами після розпаду СРСР.

З процесом розбудови незалежної Української держави зростає етнічна самосвідомість українців за межами України, відбуваються переоцінки вимушеного відходу від національності батьків, ототожнення себе українцями, українізація української діаспори на українських етнічних землях. Про відродження етнічності українців східної діаспори свідчить діяльність близько 120 національних товариств (1994 р.), функціонування окремих недільних шкіл, періодичних і неперіодичних органів, постійних у Крішеневі, Таллінні, Нижньоватівську і 20 спорадичних радіопередач [26, с. 487]. Проте це лише перші кроки. Східній українській діаспори потрібні налагодження організованого українського суспільно-політичного життя, відродження рідних традицій і мови.

II Всесвітній форум українців, що відбувся у серпні 1997 р., наголосив на необхідності надання права національно-культурних автономій всім українцям східної діаспори: на Кубані, Ставропіллі й на Дону, на Білгородщині, Куршіївській, Воронезькій, Волгоградщині і Саратовщині, в Сибіру та на Далекому Сході, в Москві й Санкт-Петербурзі, в інших регіонах. Причому на рівні прав національних меншин, які мешкають в Україні [9].

Висновки

у різні часи та з різних причин мільйони українців опинилися за межами України. Одні пішли в світ з чистою душею, з відкритим серцем, у надії працювати й змінити умови життя свого та своїх дітей. Інші були примусово виселені існуючими режимами царської Росії та Радянського Союзу. Переважна більшість з них стала добрими громадянами інших держав, гідно інтегрувалася у суспільно-політичне, економічне та культурне життя країн нового помешкання.

Водночас, перебуваючи на чужині, переважна більшість українців з любов'ю ставилася і ставиться до України, свято оберігала і оберігає рідні звичаї, традиції та культуру. Вони не тільки їх шанували і шанують, а відповідно до тенденцій поступово розвивали і поширювали традиції і культуру українського народу. Українці діаспори постійно линули думками до своєї багатостраждальної неньки-України, віддаючи свою самовіддану жертвовну працю на оltар її свободи та незалежності [28, с.3].

Правда історії свідчить, що життя українців діаспори було складним. На різних історичних етапах їх розвиток як на етнічних землях у

складі інших держав, так і в чужинецьких краях відбувався неоднозначно. З різних причин обмежувалися можливості культурного розвитку українців, часто чинився грубий тиск на їх духовне життя, навіть на державних рівнях проводилася політика їх деукраїнізації та асиміляції, були намагання під час переписів населення показати якомога меншу їх кількість тощо.

Нині, коли Україна стала незалежною державою, спостерігається нова потужна хвиля національного відродження українців діаспори. Вони прагнуть до рівноправного розвитку та забезпечення культурних і духовних потреб у країнах проживання і широко бажають віддати свою працю на їх прогрес та процвітання. Вони намагаються внести свій вклад у поступ світового українства, про що засвідчив II Всесвітній форум українців.

Форум окреслив широке коло завдань як у розбудові Великої України, так і у збереженні національної ідентичності в західній та східній діаспорах. З проголошенням в 1991 р. Акта про незалежність України зарубіжні українці стали діаспорою з державним народом, що надало потужного імпульсу процесові консолідації діаспори. Нині правовий захист зарубіжних українців, сприяння зв'язкам із ними, залучення їх до Батьківщини стали провідними напрямками етнонаціональної політики.

Яскравим свідченням уваги України до своїх синів і дочок за її межами, належного поцінування їхнього внеску в збереження української ідентичності, розвиток української культури є включення до Конституції України статті 12, у якій проголошується: "Україна dbae про задоволення національно-культурних потреб українців, які проживають за межами держави"[30, с.7].

Слід підкреслити, що II Всесвітній форум українців, незважаючи на численні проблеми і труднощі, з якими відбувається перебіг процесу українського національного відродження як в діаспорі, так і в Україні, дійшов висновку, що становлення світового українства відбулося. Зазначимо, що під світовим українством розуміється своєрідна форма соціуму, сукупність людей українського роду, які попри всі відмінності - соціальні, політичні, культурні, попри те, що вони є громадянами різних країн, - зберегли єдність, певну спільність інтересів та прагнень. Завершальним етапом цього становлення форум вважає відродження і структурування українських громад у країнах СНД і Балтії [39].

II Всесвітній форум українців констатував, що із завершенням формування світового українства як певної духовної цілісності завершується ціла епоха в його розвитку. Форум дав характеристику цієї

епохи як епохи яскравої і героїчної, епохи романтиків і безкомпромісних лідерів, епохи боротьби за право бути, епохи драматичних поразок і вистражданих перемог.

І в Україні, і в діаспорі настав новий етап консолідування світового українства. Суть цього етапу в появі України як незалежної держави та потребі вирішення нею нових завдань розвитку, що вимагає зусиль всіх українців.

Ось чому форум відзначив, що новий етап у розвитку світового українства потребує віднайдення нових підходів до розв'язання проблем, що постають перед ним, визначання нових пріоритетів, вироблення нової тактики. Оцінюючи нині перспективи розвитку світового українства, форум визнав, що відтепер вони пов'язані передусім з розвитком української держави. II Всесвітній форум українців у резолюції "У співпраці та єднанні увійдемо у XXI століття" записав: "Не полишаючи допомоги діаспорі, і, навпаки, нарощуючи цю допомогу, особливо східній, основні зусилля ми повинні спрямувати на вирішення проблем становлення України як демократичної, правової, духовно багатой і процвітаючої держави. Держави, яка займає гідне місце серед країн світового співтовариства, яка стане справжнім духовним центром і серцем українства"[39].

II Всесвітній форум українців наголосив, що українці діаспори мають стати одним з суттєвих чинників зміцнення української державності, силою, за допомогою якої можна значно розширити український вплив у світовому процесі. Становлення і розвиток української державності робить цей процес закономірним і перспективним. Якщо не буде докладено зусиль в цьому напрямі, відзначалося на форумі, то бездіяльна пасивність стане однією з причин поступової соціально-культурної асриміляції українства за кордоном. Форум застеріг, що такі небажані тенденції вже простежуються навіть в країнах, де українське життя розвинене найсильніше.

Високо оцінюючи роль української діаспори у здобутті Україною незалежності, II Всесвітній форум українців вказав на потребу збереження і зміцнення якнайтіснішого зв'язку між українцями всього світу, пошуку якісно нових норм їхньої співпраці в усіх сферах політичного, економічного і духовного життя. Форум ще раз акцентував увагу на тому, що вся українська діаспора й надалі лишається важливим чинником, що сприяє зміцненню і розвитку української держави, зростанню її авторитету на міжнародній арені.

II Всесвітній форум українців визначив головні завдання західної і східної діаспор: українці західної діаспори мають і надалі зберігати і передавати наступним поколінням українські традиції та культуру,

розвивати українське політичне і культурне життя за кордоном і впливати на політику щодо України держав, в яких вони проживають.

Враховуючи сьогоденне становище українців у східній діаспорі, форум визнав за потрібне сприяти наданню їй комплексної всебічної допомоги в налагодженні організованого українського суспільно-політичного життя, в збереженні традицій і мови українського народу. Форум визначив, що допомога східній діаспорі має стати одним з пріоритетних завдань світового українства на рубежі ХХ та ХХІ століть і в цьому важливу роль могла б відіграти більш досвідчена й добре структуризована західна діаспора. Зв'язки з українцями східної діаспори мають бути найтіснішими. Така діяльність виступатиме запорукою єдності української нації та її культури. Слід виходити з того, що наукові й мистецькі надбання зарубіжних українців є важливим елементом національної культури і мають широко використовуватися для утвердження духовності України.

Одночасно державною турботою України, її громадських організацій має стати забезпечення духовних запитів українців діаспори. Цим покликані займатися також інституції і уряди тих держав, де живуть українці.

II Всесвітній форум українців визначив головне завдання світового українства - згуртування українців навколо сильної мети - утвердження і зміцнення незалежної, демократичної, соборної української держави. Форум закликав усіх українців - представників різних політичних сил, громад, партій і рухів, віруючих і невіруючих - забути про те, що їх роз'єднує, і об'єднатися у спільній праці на благо незалежної України, кращої долі її народу.

ПЛАН СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ "УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ"

1. Українська західна діаспора.
2. Українська східна діаспора.

Література до семінарського заняття

1. Вівчарик М.М. Українці в світі: східна і західна діаспора.// Уїж. -1993 - № 11,12. - с. 57-67.
2. Енциклопедія Українознавства: У 10 т. Т. 1, 2, 3, 4, 5, 6. - Львів, 1993-1997.
3. Енциклопедія Української діаспори: У 7 т. - Т. 4. - Львів, 1995. - 250 с
4. Заставний Ф.Д. Українська діаспора: розселення українців у зарубіжних країнах. ~ Львів: Світ, 1991. - 120 с.

5. Заставний Ф.Д. Географія України: У 2-х книгах. - Львів, 1994. - с. 192-254.
6. Історія України: нове бачення: У 2-х т. Т. 2. - К., 1996. - с. 467-493.
- 7 Кардаш П., Кот С. Українці в світі - Київ - Мельбурн, 1995. - 442 с
8. Руденко-Десняк О. Східна діаспора: усвідомлення нової ролі // Українська діаспора. Рік видання 1. Число 2.- Київ - Чикаго, 1992. - с. 19 - 27.
9. Сергійчук В. Українці в імперії. - К.: МП "Фотовідеосервіс", 1992. - 92 с.
10. Субтельний О. Україна: історія. - Вид. 3-є, перероб. і доп. - К, 1993. - с. 680-695.
11. Українська діаспора у світі /Довідник - К.: Знання України, 1993. - с. 7-20.
12. Українці. Східна діаспора. Атлас. МАПА ЛТД. - К: 1993. - с. 19-21.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк О.В. Деякі питання формування історичної свідомості українського народу // УІЖ - 1993. - № 11, 12. - с. 80 - 86.
2. Артюшенко Ю. Події і люди на моєму шляху боротьби за державу 1917-1966. - Чикаго: На чужині, 1966. - 221 с.
3. Бачинський Ю. Українська імміграція в Сполучених Штатах Америки / Ред. і передм. В. Маркуса. - 2-е вид. - К: Інтел. - 1995 - 344 с.
4. Винниченко І. До питання розселення українців в державах колишнього СРСР // Українська діаспора. Рік видання 1. Число 1. Київ - Чикаго, 1992 - с. 19 - 29.
5. Вівчарик М. Українці в світі: східна і західна діаспора / УІЖ. - 1993 №11, 12 - с. 57 -67.
6. Всесвітній форум українців: Що? Де? Коли? // Культура і життя. - 1992. - 15 серпня.
7. Драгоманов М. Русько-українські селяни під лібералами // Всесвіт. - 1991. - №12. - с. 187 - 190.
8. Драч І. Україна і світове українство // Вісті з України. - 1997. - 28 серпня; Літературна Україна. - 1997. - 28 серпня.
9. Другий всесвітній форум українців. Документи // Вісті з України. - 1997. - 28 серпня; 11, 18 вересня.
10. Енциклопедія Українознавства: У 10 т. - Т.1. - Львів, 1993. - 400 с.
11. Енциклопедія Українознавства: У 10 т. - Т.2. - Львів, 1993. - с. 405 -800.
12. Енциклопедія Українознавства: У 10 т. - Т.3. - Львів, 1994. - с. 805 - 1200.
13. Енциклопедія Українознавства: У 10 т. - Т.4. - Львів, 1994. - с. 1205 - 1600.
14. Енциклопедія Українознавства: У 10 т. - Т.5. - Львів, 1995. - с. 1605 - 2000
15. Енциклопедія Українознавства: У 10 т. - Т.6. - Львів, 1996. - с. 2005 - 2400.
16. Енциклопедія Української діаспори: У 7 т. - Т.4. - Львів, 1995. - 250 с.
17. Євтух В. Етнополітичний ренесанс в Україні та українська діаспора: проблеми взаємодії // Українська діаспора. Рік видання 1. Число 2. - Київ - Чикаго, 1992. - с. 5 - 19,

18. Євтух В., Ковальчук О. Українці в Канаді. - К., 1993, - 142 с.
19. Зарубіжне українство: Інформ. кат. - К., 1997. - 150.
20. Зарубіжні українці (Керівник авт. кол. С.Ю. Лазебник) - К.: 1991. - 252 с.
21. Заставній Ф.Д. Географія України: У 2-х кн - Львів, 1994. - с. 192-254.
22. Заставній Ф.Д. Українська діаспора: Розселення українців у зарубіжних країнах. - Львів, 1991. - 120 с.
23. З рідного гнізда: Діаспора / Ред. - упоряд. П.Ф. Кравчук - К., 1992. - 78 с.
24. Іларіон. Книга нашого буття на чужині. Бережемо все своє рідне! Ідеологічно-історичні нариси. - Вінніпег, 1956. - 168 с.
25. Історія України: Навчальний посібник / Б.Д. Лановик, О.Д. Зубалій, З.М. Матисякевич та ін. - К., 1993. ~ с. 196-236.
26. Історія України: Нове бачення. / Під ред. В.А. Смолія: У 2-х т. - Т. 2 - К. - 1996. ~ с. 467-493.
27. Історія української еміграції: матеріали до спецкурсу. / Укл. О.Д. Зубалій, Б.Д. Лановик, М.В. Троф'як, Г.М. Жук. - К., 1992. - 96с.
28. Кардаш П., Кот С. Українці в світі. - Київ - Мельбурн, 1995, - 424 с.
29. Ковальчук О. Переселення селян українських губерній Російської імперії (друга пол. XIX - поч. XX ст.) // Українська діаспора. Рік видання 1. Число 1. - Київ - Чикаго, 1992. - с. 30-42.
30. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. - К., 1996. - 118 с.
31. Культура і побут населення України: Навч. посібник. - К., 1993. - с. 254-264.
32. Кучма Л.Д. Нас об'єднує любов до України. / Вісті з України. - 1997. - 28 серпня; Урядовий кур'єр. - 1997. - 23 серпня.
33. Лозюк М.О. Українці в Аргентині // Українська Радянська Енциклопедія. - Т.1. К., 1987. - с. 238.
34. Макар Ю. Акція "Вісла": характер та її наслідки для українців Польщі // Українська діаспора. Рік видання VI Число 10, - Київ - Чикаго, 1997. - с. 8-21.
35. Маркусь В. Дві публікації в Україні про західну діаспору // Українська діаспора. Рік видання I. Число 2. Київ - Чикаго, 1992. - с. 170-174,

36. Маркусь В. Українська західна діаспора на порозі ХХ -го століття // Українська діаспора. Рік видання 11. Число 3. Київ - Чикаго, 1993. - с. 21-31.

37. Мороз О. Виступ на II Всесвітньому форумі українців 21 серпня 1997 р. // Вісті з України. - 1997. - 28 серпня.

38. Папакін В., Ходоровський М.Д., Шепелюк В.М. Нашого квіту по всьому світу (До I Всесвітнього форуму українців). // Архіви України. - 1992. - № 1-3. - с. 9-33.

39. Резолюція II Всесвітнього форуму українців "У співпраці та єднанні увійдемо у ХХІ століття" // Вісті з України, - 1997. - 28 серпня.

40. Руденко-Десняк О. Східна діаспора: усвідомлення нової ролі // Літ. Україна. - 1992 - 27 серпня; Українська діаспора. Рік видання 1. Число 2. - Київ - Чикаго, 1992. - с. 19-27.

41. Сергійчук В. Українці в імперії. - К., 1992. - с. 92.

42. Субтельний О. Україна: Історія. - К., 1993. - с. 656-695.

43. Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. К: Інтел, 1994 - 360 с.

44. Українська діаспора. Рік видання I. Число 1. - Київ - Чикаго, 1992. - 130 с.

45. Українська діаспора. Рік видання I. Число 2. - Київ - Чикаго, 1992. - 182 с.

46. Українська діаспора. Рік видання II. Число 3. - Київ - Чикаго, 1993. - 157 с.

47. Українська діаспора. Рік видання II. Число 4. - Київ - Чикаго, 1993. - 150 с.

48. Українська діаспора. Рік видання III. Число 5. - Київ - Чикаго, 1994. - 180 с.

49. Українська діаспора. Рік видання III. Число 6. - Київ - Чикаго, 1994.- 172 с.

50. Українська діаспора. Рік видання VI, Число 7. - Київ - Чикаго, 1995. - 156 с.

51. Українська діаспора. Рік видання VI. Число 8. - Київ - Чикаго, 1995, - 154 с.

52. Українська діаспора. Рік видання V. Число 9. - Київ - Чикаго, 1996. - 136 с.

53. Українська діаспора. Рік видання VI. Число 10. - Київ - Чикаго, 1997. - 170 с.

54. Український світ: Спецвипуск. - 1997.- 46 с.
55. Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків: До 100-річчя прибуття перших українських поселенців до Канади. - Київ, 1990. - 230 с.
56. Українці в зарубіжному світі: АН України; Ін-т соц. і екон. проблем зарубіжних країн / Авт. кол.: АМ. Шлепаков та ін. - К, 1991. - 140 с.
57. Українці в Польщі // Українська Радянська Енциклопедія: В 12 т, - К., 1982. - Т. 8 - с. 513.
58. Українці. Східна діаспора. Атлас. МАЛА ЛТД. - Київ, 1993. - 23 с.
59. Шлепаков А. Соціальний портрет українсько-канадського сторіччя. // Всесвіт. - 1991. ~ № 11. - с. 52-64.
60. Шлепаков А. Українська трудова еміграція в США і Канаді / Кінець ХІХ - початок ХХ ст. - К., 1960. - 200 с.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
I. Українська еміграція. Перша хвиля української еміграції.....	6
I. 1. Українська еміграція як соціально-економічне і політичне явище.....	6
I. 2. Перша хвиля української еміграції.....	8
II. Друга хвиля української еміграції та її особливості.....	17
III. Особливості третьої хвилі української еміграції.....	24
IV. Східна українська діаспора.....	36
Висновки.....	51
План семінарського заняття "Українська діаспора на сучасному етапі".....	54
Література.....	56

Навчальне видання

ПА. РУДИК

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

*Конспект лекцій
з дисципліни "Українознавство"
для студентів денної
та заочної форм навчання*

Укладач Рудик Петро Андрійович

Редактор В.П. Оровецька

Комп'ютерна верстка Ю.С. Соловей

Підп. до друку 04.09.98 р. Наклад 500 прим. Вид. № 229/97.
Зам. № § 03.

РВЦ УДУХТ, 252033 Київ-33, вул. Володимирська, 68.